

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

HOLLANDALI SEYYAH PIETER VAN WOENSEL'İN HAYATI, ESERLERİ VE TÜRLERE BAKIŞI

THE LIFE OF THE DUTCH TRAVELLER PIETER VAN WOENSEL AND HIS VIEW ON
TURKS

Safinur GENÇ

[Sorumlu Yazar]

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
safinurkaya55@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4084-6276

Serdar ÖZDEMİR

[İkinci Yazar]

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
sozdemir@sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3222-2057

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7513529>

Geliş Tarihi / Received: 28 Ekim 2022 / 28 October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Aralık 2022 / 29 December 2022

Yayın Tarihi / Published: 20 Ocak 2023 / 20 January 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak – Bahar 2023/ January-Spring 2023

Cilt / Volume: 9, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 462-493.

Cite as / Atıf: Genç, Safinur-Serdar, Özdemir. “Hollandalı Seyyah Pieter Van Woensel'in Hayatı, Eserleri ve Türklere Bakışı” [The Life of the Dutch Traveller Pieter Van Woensel and His View on Turks]. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International Journal of Islamic Studies, 9/1 (Ocak/January 2023), 462-493.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

OpenAIRE **TRDİZİN** **OPEN ACCESS**

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya>

Yazar(lar) / Author(s): Safinur GENÇ- Serdar ÖZDEMİR

Yazar Katkıları / Author Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: SG (%30), SÖ (%70)

Veri Toplanması / Data Collection: SG (%80), SÖ (%20)

Veri Analizi / Data Analysis: SG (%50), SÖ (%50)

Makalenin Yazımı / Writing up: SG (%50), SÖ (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: SG (%50), SÖ (%50)

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler /
The authors declare that they have no competing interests.

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmaı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Öz

Seyahatnameler, kişilerin ve toplumların dikkat çeken yönlerini, eğlence ve alışkanlıklarını, geleneklerini ve kültürel öğelerini farklı yönleriyle ele alan çalışmalardır. Bu eserler başka kültürlerin bilinmeyen taraflarının aydınlatılmasına, yabancı ulusların tarihe tanıklık eden seyyahın gözüyle tanıtılmasına vesile olur. Geçmişten günümüze farklı coğrafyalarda birçok gezginin var olduğu ve Osmanlı topraklarına seyahat eden Avrupalı seyyahların edindikleri izlenimleri ülkelerine aktararak medeniyetler arası kültürel köprülerin kurulmasına katkı sundukları bilinmektedir. Osmanlı ile ilgili yazılan seyahatnameler incelendiğinde bazılarının subjektif yargılardan; bazılarının ise objektif tutumdan beslendiği görülmüştür. Hollandalı doktor ve gezgin Pieter van Woensel (1747-1808) Osmanlı hakkındaki kalıplaşmış algıları eleştirel bir gözle değerlendirmeye gayret eden gezginler arasında yer almıştır. Van Woensel, Osmanlı ile ilgili gözlem ve düşüncelerine *Aantekeningen gehouden op een reize door Turkeyen, Natolien de Krim en Rusland in de jaren 1784-1789 (1784-1789 yılları arasında Türkiye, Anadolu, Kırım ve Rusya seyahatine dair notlar)* adlı eserinde yer vermiştir. Alışılmışın dışında fikirleriyle öne çıkan yazar, bir yandan ön yargı ve klişeleşmiş söylemlerden sıyrılmaya çalışırken diğer yandan Türkler hakkında eksik gördüğü tarafları da eleştirmekten çekinmemiştir. Bu makalede farklı düşünceleriyle dikkat çeken Pieter van Woensel'in hayatı ve eserleri kaynakların imkân verdiği ölçüde kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte yukarıda bahsi geçen eserde yer alan Pieter van Woensel'in Türkler hakkındaki bazı gözlem ve fikirlerine kısaca temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Gezi yazısı, Gezgin, Pieter van Woensel, Osmanlı, Hollanda, İstanbul, Kırım, Rusya.

Abstract

Travel books are works that deal with the remarkable aspects of people and societies, their entertainment and habits, traditions and cultural elements from different aspects. These works have been instrumental in illuminating the unknown sides of the outside world, introducing foreign nations and other civilizations through the eyes of the traveller who has witnessed history. It is known that many travellers have appeared in different geographies from past to present. European travellers who travelled to the Ottoman lands contributed to the establishment of cultural bridges between different civilizations by transferring their impressions to their countries. When the travel books written on the Ottoman Empire were examined, it was seen that some of them were fed by subjective judgments and some of them were trying to be objective. Dutch doctor and traveller Pieter van Woensel (1747-1808) was among the travellers who tried to critically evaluate stereotypes about the Ottoman Empire. Van Woensel included his observations and thoughts on the Ottoman Empire in his work *Remarks, made on a journey through Turkey, Natolia, the Crimea and Russia, in the years 1784-89*. Pieter van Woensel is standing out with his different ideas, he tried to get rid of prejudice and stereotypical discourses while on the other hand, he did not hesitate to criticize the parts he saw lacking in Turkish people. In this article, as much as the sources allowed Pieter van Woensel's life and works have been tried to be briefly introduced which are based on his independent and free thought. Some of his observations and ideas about the Turks in his work mentioned above are also summarized in this article.

Key Words: Travel Notes, Traveller, Pieter van Woensel, Ottoman, Holland, Constantinople, Crimea, Russia.

Extended Abstract

Travel books on foreign countries/peoples in the 18th century are very popular. Although travelling may seem expensive, time consuming and dangerous, it is very important because it gives a lot of knowledge and experience to know the world. One of the travel routes of Europeans between the 17th and 18th centuries is the Muslim region around the Mediterranean, which includes the Ottoman lands. A Dutch doctor and traveller named Pieter van Woensel was also among those who travelled to the Ottoman Empire and talked about the benefits of travelling. He emphasizes that one's own observations are very important in eliminating prejudices against different cultures. In the 17th century, a different kind of journey started and promoted by European states, which is called the scientific journey. It can be said that Van Woensel's journey falls into this category, because Van Woensel conducts medical research in Russia, Crimea and the Ottoman Empire and writes books about the social and economic life of these countries, as well as the results of his medical research.

Van Woensel was born in the Dutch city Haarlem, his family wanted him to study theology on the Protestant faith, while van Woensel's interest in science and research influenced him to study Medicine at Leiden University, one of the oldest schools in the Netherlands. After completing his medical education in 1770, he travelled to St. Petersburg to do research on smallpox while working in the military hospital. During his journey to Russia, the country is at war with the Ottoman Empire and is threatened with a plague epidemic from the Black Sea. During the reign of Catherine II. (1768-1774), doctors were brought from abroad to eliminate the epidemic. Leiden University met almost half of Russia's doctor needs at that time. While in Russia, Van Woensel desired to write a book, influenced by the reforms of Catherine II. in the field of education and the promotion of book publishing and publication.

After living in Russia for eight years, Van Woensel returned to the Dutch Republic (Republiek) in 1778. On the one hand, while he was working as a physician in the Dutch navy, on the other hand, he began to write extensively. In 1780-England-Dutch war breaks out, Van Woensel works as a doctor on Dutch warships. In 1784, when the war was over, he set out for Marseille via Paris and came to Izmir (Symrna). He stays with the Dutch consul in Izmir, D.J. de Hochepped (1727-1796) for a month. Van Woensel travelled from Izmir to İstanbul which he called *Constantinople*, where he did research on the plague. After living for eighteen months there he travelled to Anatolia for six months. Towards the end of 1786, he left the Ottoman Empire and went to the Crimea to work in the navy (which was annexed by Russia in 1783) and continued his research on the plague in this trip. Van Woensel, who stayed in Crimea for two years, was appointed as the chief physician of the Russian Black Sea Naval Forces. When Van Woensel went to the Crimea, the Ottoman Empire declared war on Russia in 1787, and the second Ottoman-Russian war broke out. He included his travels to the Ottoman Empire and his observations on the Crimea in his work *Remarks, made on a journey through Turkey, Natolia, the Crimea and Russia, in the years 1784-89*.

Returning to the Netherlands in 1789, he was busy with writing while working as a doctor in the navy in Amsterdam, the Netherlands. He died in the Netherlands (The Hague) in the year 1808. Researchers draw attention to Van Woensel's effort to be impartial, as a person who has interesting thoughts, can think beyond the Age, and has a strong pen, although he is not a literary person. Van Woensel is a personality that has come to the forefront with his patriotic identity and impartial comments. It can be said that he fully reflects these aspects in his work *Remarks...* His yearbook *De Lantaarn (Lantern)* for which he used the pseudonym *Physician Bachi (Head of Physician)* and *Rusland beschouwd (Observations of Russia)* were among Van Woensel's important works. In his works, it is seen that van Woensel stands against all kinds of inequality. Van Woensel published his research on the plague in his work *Memoire Sur La Peste (1788)*. He gives place to his research on other diseases than plague in his work called *Memoire Sur Le Local de Sevastopol (1789)*. Looking at the works of Van Woensel, it can be said that he was an intellectual with an Enlightenment thought. His purpose in writing is to shed light on his readers with the knowledge, manners and experiences he gained. Most of Van Woensel's works are based on his own observations in the places he visited, it is seen that his works appeal to an intellectual

audience. In this article, a general evaluation of Pieter van Woensel's observations about Turks has been made by referring to his life and works.

Giriş

Osmanlı, dünya ticaret merkezinin Hint Okyanusu olduğu bir dönemde Doğu ve Batı arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Avrupalılar için Osmanlı'nın pek çok ticarî güzergâh üzerinde yer alması Osmanlı ile ilişkiler açısından büyük önem arz etmiştir.¹ Avrupalılar coğrafi konumları sebebiyle Hint Okyanusu'ndan izoleydiler. Avrupalılarla ilişkilerin temelinde farklı etmenler bulunsa da Avrupa-Osmanlı ilişkileri özellikle kapitülasyonlar sayesinde gelişmiştir.² Verilen ahitnâmeler Osmanlı ve Avrupalılar arasındaki ticareti canlandırmış, özellikle İstanbul ve İzmir limanlarında ticarethaneler ve konsolosluklar tesis edilmesini sağlamıştır. Hollandalılar için oldukça önemli olan İzmir (Smirna) Limanı, 18. yy. da kısa sürede Osmanlı imparatorluğunun baş limanı olmayı başarmış, deniz ticaretinin üçte biri burada gerçekleşmiştir.³ 16. yy. da Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya kapitülasyonlar verilmiş Avrupalıların Osmanlı limanlarında kendi gemileriyle ticaret yapabilmelerinin önü açılmıştır.⁴ Osmanlı ticarî alanda 17. yüzyıla kadar güçlü kalmayı başarmış olsa da 18. yy.ın ikinci yarısından itibaren Avrupa-Osmanlı ticareti farklı bir boyut kazanmıştır.⁵ 19. yy.ın sonlarına doğru ise ekonomik ilişkilerde artış görülmüş, Osmanlı Hollanda'nın en önemli ticarî ortaklarından biri haline gelmiştir.⁶

Ticarî ilişkilerin yanında Hollanda-Osmanlı ilişkilerinin temelinde yatan en önemli sebeplerden bir diğeri ise Hollanda'nın⁷ İspanya'ya (Habsburg) karşı bağımsızlık savaşıdır. Avrupa sınırları içinde Osmanlı'nın en büyük düşmanı Habsburglar olmuştur.⁸ Hollanda kralı Willem I. (1544-1584) 1566'da İspanya'ya karşı dünyadaki büyük

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 363.

² Halil İnalçık-Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 2/483-641.

³ Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, 364-365; Halil İnalçık, "İmtiyâzât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/245-252.

Osmanlı toprakları uygun hammadde arayan Avrupalılar için oldukça cazip hale gelmiş, İstanbul ve İzmir limanları ticaretin merkezi olmuştur.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982), 4/583-585.

⁵ İnalçık - Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, 480-525.

⁶ Alexander de Groot vd., *Lale ile Başladı: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 237-258; İsmail Hakkı Kadı, *18. yüzyılda Osmanlı-Hollanda İktisadî Münasebetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 34-37.

⁷ Cevdet Küçük, "Hollanda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 18/219-226; Cengiz Orhonlu, "Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya Ait Bilgiler", *Tarih Dergisi* 30 (Haziran 2011), 9-22. Geçmişte Hollanda'ya *Republiek/Republic der Zeven Verenigde Nederlanden (Yedi Birleşik Hollanda Cumhuriyeti /Felemenk Cumhuriyeti)* denmiştir, 1806 yılında *Republiek* yönetim son bulur ve Hollanda krallığı kurulur. Makalede günümüzdeki kullanımı tercih edilmiştir.

⁸ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923*, çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Timaş, 2007), 160.

güçlerden finansal ve askerî destek aramış, 1582’de Hollanda, bağımsızlık hareketinin lideri olarak Osmanlı’dan da yardım istemiştir.⁹ İlginçtir ki Fransa ve İngiltere gibi büyük Avrupa ülkeleri farklı sebeplerden ötürü Hollanda’ya yardım etmekten çekinmiş ve ülkenin İspanya’ya karşı tek destekçisi Osmanlı olmuştur.¹⁰ Hollandalılar, Osmanlı Devleti’nin Akdeniz’deki varlığını İspanya açısından kendileri için bir rahatlama olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda İspanya’nın Hollanda’yla savaşta olması kendini tamamen Akdeniz’e verememesine sebep olmuştur.¹¹ Böylece iki devlet arasındaki diplomatik alanda ilk ilişkiler Hollanda ve Osmanlı’nın İspanya’yı ortak düşman kabul etmesiyle başlamıştır. Hollanda Akdeniz’deki düşmanı İspanya’ya karşı Osmanlı ile siyasi münasebet kurmaya çalışmıştır. Hollanda, İspanya’ya karşı yaptığı bağımsızlık mücadelesinde Osmanlı’nın desteğini almayı başarmıştır. Bu ilişkinin esas sebebi ise tehlike altındaki Akdeniz ticaretiydi.¹² Kaptan-ı Derya Halil Paşa, İspanya ve Habsburgların düşmanı olan Hollanda’nın bir deniz gücü olarak Akdeniz’deki varlığının önemini giderek daha iyi anlamış ve ortak düşman İspanya’ya karşı müttefiklik düşüncesi yürütmüştür. Osmanlı’nın Akdeniz’deki menfaatlerini düşünerek Hollanda’nın ilk büyükelçisi Cornelius Haga’yı Osmanlı’ya davet etmiş böylece ortak çıkarlardan hareketle Venedik, Fransa, İngiltere gibi ticarî rakiplerinin entrikalarına rağmen 1612 yılında Hollanda’ya ilk ahitnâme verilmiştir. Bu ahitnâmeyle birlikte Hollanda-Osmanlı ilişkilerinin resmî zemini oluşturulmuş, Hollanda’nın (Felemenk Cumhuriyeti’nin) bağımsızlığını tanıyan ilk devlet Osmanlı olmuştur. Hollanda’nın elde ettiği ahitnâme sayesinde Osmanlı’yla karşılıklı olarak siyasi ve iktisadî ilişkiler gelişmiştir.¹³ Osmanlı’nın doğu ticaret yollarına hakimiyeti Hollanda’nın Osmanlı’yla ticarî faaliyetlerini geliştirmesinde önemli bir etken olmuş; Akdeniz ticaretinde yer edinmek isteyen Hollanda, bu bölgeye hâkim olan Osmanlı’yla iyi ilişkiler kurmak için çabalamıştır. 1612 yılından önceki münasebetler dostane olmaktan uzak olsa da¹⁴ gelişen ilişkiler Osmanlı’nın Hristiyan dünyada ticarî ortak elde etmesini sağlamış Osmanlı-Felemenk ilişkileri 18. yüzyılda gerek diplomatik gerekse iktisadî alanda yüzyıllarca sürmüştür. Osmanlı idaresinin ahitnâme vermesindeki esas amaç ticareti canlandırmak

⁹ Alexander de Groot, *The Netherlands and Turkey: Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations* (İstanbul: Artpres, 2007), 11.

¹⁰ Geoffrey Parker, *Spain and the Netherlands 1559-1659* (London: Collins, 1979), 67.

¹¹ Donald Quataert, *The Ottoman Empire: 1700-1922* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 21.

¹² Bülent Arı, *The First Dutch Ambassador in Istanbul: Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612* (Ankara: Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 84-85; Gerard Erdbrink, “Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0/2-3 (Mart 2012), 159-163.

İlk Hollanda büyükelçisine verilen talimatlar arasında “Hollandalı Tüccarların Osmanlı sularında kendi bayrağı altında ticaret yapma hakkının padişahın alınması” gibi önemli bir husus vardır. Hollanda ahitnâme alana kadar Fransız ve İngiliz bayrakları altında ticaret yapmaktaydı. 6 Temmuz 1612 tarihinde Hollandalılar ilk ahitnâmelerini elde etmişlerdir ve bu ahitnâmede karşılıklı iyi ilişkiler ifade edilmiştir.

¹³ Quataert, *The Ottoman Empire*, 7-9; De Groot vd., *Lale ile Başladı*, 15-17, 192.

¹⁴ Arie Abraham Kampman, “XVII ve XVIII Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Hollandalılar”, *TTK Belleten*, 23/33 (Kasım 1958), 513-516.

olmuştur.¹⁵ Ticarî alanda artan ilişkiler sosyal alandaki münasebetlere zemin hazırlamıştır.

İstanbul'da açılan Avrupalı devletlerin konsoloslukları aracılığıyla da Osmanlı'ya olan ilgi artmıştır. Yabancı elçi ve konsoloslukların yanında Türklere olan ilginin artmasında etkili olan bir diğer grup ise gezginlerdir. Gezginler dünyanın değişik bölgelerini gezip farklı kültürleri görme şansı elde eden insanlardır. Osmanlı'nın imparatorluk özelliği ve Avrupa içlerine kadar ilerlemiş olması pek çok seyyahın merakını uyandırmış 17. yüzyılda gelişen münasebetler Hollanda'da Osmanlı'ya ilginin artmasına ve seyyahların Osmanlı üzerine gözlem yapmaya itmiştir.¹⁶ Hac, uluslararası ticaret, diplomatik ilişki, eğitim, bireysel gelişim gibi muhtelif sebeplerle Osmanlı topraklarını ziyaret eden Batılı gezginler edindikleri izlenimleri dolayısıyla da Osmanlı kültürünü seyahatnameler aracılığıyla kendi ülkelerine taşımışlardır. Seyahatnameler bir seyyahın çeşitli amaçlarla ziyaret ettiği coğrafi bölgeye ve belirli bir döneme ait izlenimlerini anlattığı eserler olması bakımından önemli bir bilgi kaynağıdır. Seyahatnameler farklı devirlerin tarihi hakkında bilgi sunmalarıyla ayrı bir öneme sahiptirler. Seyahatnameler Doğu'ya merak duyan Avrupa'da oldukça dikkat çekmiştir. Yabancı seyyahların gördüklerinin onlara nasıl tesir ettiğini öğrenmek ilgi çekicidir.¹⁷

Muhtelif sayıdaki gezginin Osmanlı topraklarını ziyaret etmeye başlamasıyla özellikle 18.yy.dan itibaren Batılılarca yazılan seyahatnameler artmış, böylece Osmanlıdaki sosyal hayat Batılıların gözünden tasvir edilmiştir.¹⁸ Seyyahların aktardıkları bilgiler vasıtasıyla yüzyıllar öncesine dayanan gözlemler günümüze kadar ulaşabilmiştir. 18. yy.da Osmanlı'ya merak duymuş, tarihe bizzat tanıklık etmiş ve gözlemleri günümüze kadar ulaşmış isimler arasında Hollandalı gezgin Pieter van Woensel da yer almıştır. Bu makalede Türklere¹⁹ karşı tarafsız bir pencereden yaklaştırmaya çalışan Van Woensel'in hayatı, bazı önemli eserleri ve Osmanlıda geçirdiği on sekiz ay süresince Türkler hakkında sahip olduğu izlenimlerden kesitler aktarılmaya çalışılmıştır.

¹⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, 364.

¹⁶ Halil İleriş Kutlu, "XVI-XVII Batılı Seyahatnamelerde Osmanlı İmgesi ve Oryantalizmin Ayak Sesleri", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4/8 (Mart 2017), 19; Kampman, "XVII ve XVIII Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Hollandalılar", 505-517.

¹⁷ Zeki Velidi Togan: *Tarihte Usul* (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1950), 64-65; Mehmet Çağatay Özdemir - Yunus Emre Tekinsoy, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye* (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2017), 109; Aslı Çırakman, *From the "Terror of the World" to the "Sick Man of Europe" European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth* (New York: Peter Lang, 2002), 39.

¹⁸ Rudolf Dekker, "Van "Grand Tour" tot treur-en sukkelreis", *Nederlandse reisverslagen vand e 16e tot begin 19e eeuw*, *Opposum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen*, 0/4, (1994), 8-12.

¹⁹ Pieter van Woensel'in zamanında "Türk" kelimesi "Müslüman veya "Osmanlı" anlamında kullanılmışsa da "Türk"ten kasıt etnik kimlikten ziyade Müslümanlıktır. Pieter van Woensel Osmanlı'nın çok uluslu bir toplum olduğunu bilmesine rağmen birçok Avrupalı çağdaşı gibi "Türk", "Türkiye" gibi genelleyci ifadeler kullanmıştır.

1. Pieter van Woensel'in Geçmişi ve Eğitim Hayatı

Pieter van Woensel'in hayatına dair bugüne kadar pek fazla bilgi elde edilememiştir, onun Amsterdam da bir süre yaşadığı ve Amiral Van Kinsbergen²⁰ gibi önemli isimlerle tanıştığı aktarılır. Van Woensel'in herhangi bir derneğe üyeliğinin olmadığı bilinir.²¹

Van Woensel'in doğum tarihi hakkında tam bir netlik olmamakla beraber kendisinin 10 Ocak 1747 tarihinden kısa bir süre önce doğduğu tahmin edilir zira bu tarihte Haarlem²² Protestan kilisesinde vaftiz edildiği aktarılmaktadır.²³ Babası Joan van Woensel ile annesi Margaretha Susanna Zandwijk'in (1707-1773) sekiz çocuğundan dördü hayatta kalır: *Joan (1740-1816)*, *Pieter (1747-1808)* *Elizabeth (1758-1808)* ve *Justus (1760-?)*.²⁴ Van Woensel ailesinin birkaç kuşak Protestan kilisesine²⁵ bağlı olduğu söylenebilir.²⁶

17. yy.da Haarlem'e yerleşmiş olan Van Woensel'in ailesi Haarlem'in üst sınıfındandır ve devlet dairelerinde üst kademelere atanmışlardır. Burada Pieter'in büyük dedelerinin birinin iplik fabrikası vardır. Doktor olan babası, Joan van Woensel 1730'da Leiden Üniversitesinde *De podogra (gut hastalığı)* üzerine tez yazar (1773) Haarlem'de özel muayenehanesi vardır.²⁷ Babasıyla aynı adı taşıyan abisi Joan van Woensel, yüksek rütbeli donanma subayıdır.²⁸

Van Woensel ailesinin isteği üzerine ileride Protestan din adamı (vaiz) olarak yetiştirilmek üzere genç yaşta resmî okulun yanında Latin okuluna gönderilir. Van Woensel 1764 yılında başladığı dinî (teolojik) eğitimine 1766 yılında Protestan inancıyla ilgili memnuniyetsizliğinden dolayı son verir. Onun bilim ve araştırmaya olan merakı iki yıl sonra 1768'de Hollanda'nın en köklü okulu olan Leiden Üniversitesine kaydolmasına ve tıp fakültesinde okumasına sebep olur.²⁹ 23 Kasım 1770'te tıp fakültesini *Specimen academicum inaugurale, sistens quaedam miscellanea medica*³⁰ adlı tezle bitirip babası gibi doktor unvanı alır.³¹ Van Woensel'in hiç evlenmediği nakledilir.³²

²⁰ R.B. Prud'homme van Reine, *Jan Hendrik van Kinsbergen 1735-1819, Admiraal en Filantroop* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1990), 55-80.

²¹ Meike Broecheler, *Staat der Geleerdheid in Turkijen (1791)* (Leiden: Astrae, 1995), 44.

²² Haarlem Hollanda'nın batısında bulunan bir şehirdir.

²³ Jan Jerphaas Wesselo, *Pieter van Woensel Amurath Efendi Hekim Bachi* (Zutphen: Thieme 1972), 13.

²⁴ Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 45.

²⁵ Ali Osman Kurt– Dursun Ali Aykıt, *Dinler Tarihi* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2019).

²⁶ René Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven: Pieter van Woensel in het Ottomaanse Rijk, de Krim en Rusland 1784-1789* (Zeist: Christofoor 2008), 27.

²⁷ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 27-28.

²⁸ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 13.

²⁹ “Van Woensel'in 1764 yılında ileride *predikant (dinî önder/vaiz)* olarak yetiştirilmek üzere *Remonstrants Seminarium te Amsterdam*'a kaydolduğu ve 1766 yılında buradan kaydını sildirdiği nakledilir.” Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 28-29.

³⁰ Van Woensel'in tıbbî alanda yaptığı farklı gözlemlerinin birleşiminden oluşan bir tez çalışmasıdır.

³¹ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 30.

³² Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 44.

1.1.Rusya'ya İlk Ziyaret (1771-1778)

Van Woensel, tıp fakültesini bitirdikten sonra veba hastalığını araştırmak üzere yurtdışına çıkar. 1771'de Rusya askerî birliklerine (St. Petersburg'da) doktor olarak atanan Van Woensel'in bu görevi abisinin de yakın arkadaşı olduğu aktarılan Hollandalı Amiral Jan Hendrik van Kinsbergen (1735-1819) sayesinde aldığı tahmin edilir.³³ Zira Van Kinsbergen, Rus çaricesi II. Katerina tarafından tanınan biridir.³⁴ Van Kinsbergen yakın çevresinin aracılığıyla Rus donanmasına girmeyi ve 1775 yılına kadar burada kalmayı başarmış bir isimdir. Onun Rusya'da tanınmasına vesile olan olay 1773 yılında Anadolu kıyılarındaki filosuyla Türk bölüğünü geri püskürtmesidir.³⁵ Bu olay Rus filosunun Türkler karşısında Karadeniz'deki ilk galibiyeti olarak tarihe geçer. Van Woensel tanınmasını sağlayan diğer bir olay ise Kırım'da Osmanlı filosunun bayrak gemisini asker indirdiği esnada batırmasıdır. Van Kinsbergen, Rusya'da çalışmasına vesile olmasıyla Van Woensel'in hayatında önemli bir yere sahiptir. Abisi Joan van Woensel ile yakın arkadaşı Van Kinsbergen'in Hollanda Kraliyet Donanmasında birlikte çalıştıkları nakledilir.³⁶

Van Woensel, Rusya yolculuğuna çıktığında, ülke Osmanlı ile savaştadır. Bu ilk savaş sebebiyle (II. Katerina zamanında 1768-1774 yılları arasında) Rusya Karadeniz'den gelen veba salgını ile tehdit edilmektedir. Ülkedeki soylular vebadan dolayı köylere sığındığında ekonomi durma noktasına gelir. St. Petersburg salgından dolayı ciddi risk altındadır zira veba buraya ulaştığında uluslararası ticarete gerileme yaşanacaktır. Salgını bertaraf etmek için Rusya'nın doktor ihtiyacı artar, böylece II. Katerina'nın emriyle yurt dışından çok sayıda doktor getirilir. Rusya'da yapılan reformlar neticesinde sağlık alanında ciddi adımlar atılır. 18. yy.da Rusya'daki doktorların çoğu yurt dışından getirilmekte yahut Rus öğrenciler tıp eğitimi almak üzere yurt dışına çıkmaktadırlar. Leiden Üniversitesi 1770 yılında Rusya'nın doktor ihtiyacının neredeyse yarısını karşılayan üniversitedir.³⁷

Hollanda'da çiçek salgını olan bir dönemde Van Woensel devlet tarafından çiçek hastalığını araştırmak üzere görevlendirilip Rusya'ya gider. Burada hem çiçek hem veba salgını vardır ve o her iki hastalığı da araştırma fırsatı bulur. Batı'da salgın hastalıkla sistematik mücadele yokken Van Woensel Rusya'da yapılan sağlık reformları sayesinde

³³ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 32-34, 67.

³⁴ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 13.

³⁵ Ayla Efe, "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 19/19 (Şubat 2006), 140; Conrad A.M. Gietman vd., *Biografisch Woordenboek Gelderland* (Hilversum: Verloren, 2006), "Jan Hendrik van Kinsbergen", 5/70-72. Bahse konu olan olay, Osmanlı-Rus savaşı (1768-1774) sırasında Karadeniz ve Kırım cephelerinde meydana gelmiştir. Bu savaş Küçük Kaynarca anlaşmasıyla son bulmuştur. Osmanlı-Rus savaşının 1773 evresinde gerçekleşmiş olan bu olayın detaylarına Türk kaynaklarında henüz tesadüf edilememiştir.

³⁶ Roger Charles Anderson, *Naval Wars In The Levant 1559-1853* (Princeton: University Press, 1953), 306; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 34.

³⁷ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 33.

salgınla mücadele planlarını hayata geçirdiği bilinir.³⁸ Rus çaricesi II. Katerina salgın hastalıkların araştırılmasına ve önlenmesine tam destek verir. Van Woensel St. Petersburg'da çocukların çiçek hastalığına karşı aşılmasında da yer alır.³⁹

Van Woensel aşılama üzerine yaptığı araştırmasında kendi karışimleri üzerinde çalışarak başka ülkelerdeki doktorların kullanması için yaptığı deneyi Paris'teki *Societe Royale de Medicine*⁴⁰ ile paylaşır. Büyük bir tıp ekibinden oluşan bu kuruma, hastalıkla ilgili gözlemler, deneyler, bilimsel çalışmalar, raporlar paylaşılır ve bunlar *Historie de la Societe Royale de Medicine* (1779-1790 tarihi arasında) adlı tıp dergisinde yayınlanır. Van Woensel'in deneyi buradan onay ve övgü alır. Bütün Avrupa'da 18.yy.da çiçek salgını giderek arttığı için Rusya, Fransa, Almanya gibi ülkeler Van Woensel'in *Nouvelles experiences faites avec le mercure dans la petite vérole, lesquelles démontrent la vertu spécifique dans cette maladie* adlı yayınına ilgi gösterilir.⁴¹

Van Woensel'in Rusya'daki ziyareti ilk başta zor geçer. Bir yandan sıra özlemi vardır diğer yandan babası 1773'te vefat eder. O her ne kadar Hollanda'ya dönmek istese de abisi Joan döndüğünde işsiz kalabileceği konusunda uyarır ve Rusya'da kalmasını tavsiye eder.⁴² Van Woensel'in Rusya'da çalıştığı sürede II. Katerina'nın eğitimde reform için kitap basımını ve yayımını teşvik ettiği bilinir. Bu ortamdan etkilenen Van Woensel'in zihninde kitap yazma fikri oluşur. Abisi Joan ise o yıllarda Hollanda'daki kitap pazarının gelir getirmediğini, entelektüel yazarların bile geçimini sağlamak için ek iş yaptıklarını ifade ederek kardeşinin kendi mesleğini icra etmesini tavsiye eder.⁴³

1.2. Hollanda'ya Dönüş-Hekimlik ve Yazarlık (1778-1784)

Van Woensel Rusya'da kaldıktan sonra 1778'de tekrar Amsterdam'a döner. Burada yoğun bir dönem geçirir. Bir taraftan Hollanda Deniz Kuvvetleri'nde hekim olarak çalışırken diğer taraftan yoğun bir biçimde yazılar yazmaya başlar. Van Woensel'in siyaset üstü bir kişilik olduğu nakledilir.⁴⁴ Daha önce de değinildiği gibi Van Woensel'in

³⁸ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 42. 18.yy.da Hollanda'da salgın üzerine araştırma yapmak neredeyse imkansızdır. Batılı otoriteler salgın hastalığı özel bir durum olarak gördükleri için hastaların incelenmesi noktasında dinî itirazlar vardı, ayrıca birçok şehirde salgınla sistematik mücadele yürütülemedi. Bunun sebebi ise birçok şehirde çiçek aşısının yasaklanmış olmasıdır. Savaş zamanında bile hasta ve yaralıların salgınla mücadelesi yerel yönetimlere ve bireylere bırakılmış sistematik mücadele yürütülemedi. Salgınla mücadelede hastalıkların çıkış sebeplerini araştıran gönüllü doktorlar yer almıştır.

³⁹ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 42.

⁴⁰ Roger Hahn, *The Anatomy Of A Scientific Institution, The Paris Academy Of Sciences, 1666-1803* (London: UC Press Berkeley, 1971), 102-105. Paris'teki *Societe Royale de Medicine* tıp alanında Avrupa'daki en önemli otorite olarak kabul edilir.

⁴¹ Van Woensel'in *Nouvelles Experiences* adlı çalışması *La Société Royale de Médecine* tarafından yayınlanan *Histoire de la Société Royale de Médecine. Avec les Mémoires de Médecine & de Physique Médicale, pour les mêmes Années (années 1777 et 1778)* adlı dergide yayınlanmıştır. Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 43-45. "Nouvelles" adlı çalışmada çiçek hastalığı üzerine yeni deneyler yer alır.

⁴² Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 40.

⁴³ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 36.

⁴⁴ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 14; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 16.

kariyerinde Van Kinsbergen'in etkisi vardır. Van Kinsbergen 1775'te Hollanda'ya döndüğünde ve Deniz Kuvvetlerinde önemli bir mevkiye getirilir, bu gelişme Van Woensel'in Hollanda'da iş bulmasında etkili olur.⁴⁵ Van Woensel 18.yy.ın Hollanda'sında etkili bir aile ve prestij olmadan iş bulmanın zor olduğunu ifade eder.⁴⁶ 18.yy.ın ikinci yarısında bu tür ilişki ağlarının önemi o denli artmıştır ki ordu ve donanmadaki pozisyonlar soylulara ve onlara yakın olanlara tahsis edilir hale gelmiştir. İngiltere-Hollanda savaşındaki alınan yenilgide de bu kayırmacı ilişkinin etkili olduğu aktarılır.⁴⁷

1780'de İngiltere Hollanda'ya savaş açmıştır, kaynaklarda bu savaş *Dördüncü Hollanda-İngiltere savaşı* (1780-1784) adıyla geçer. İngiliz savaşında Hollanda savaş gemilerinin yeterince donanımlı olmadığı aktarılmıştır. Bunun yanında bütün kaptanların salgın hastalıkla mücadele ettikleri ve gemileri kullanılacak kaptan sayısının yetersiz olduğu da bilinir. Bu yüzden Hollanda savaş filosu ancak 1781'de yola çıkabilmiştir. Van Woensel 1781'de Texel⁴⁸'deki savaş gemilerinde doktor olarak çalışır ve Amsterdam'daki *Sint Pietersgasthuis*'ta⁴⁹ da görev almıştır.⁵⁰

Van Woensel Hollanda'da olduğu dönemde doktorluğunun yanında yazarlıkla da meşgul olur ve kendisine ait dört *pamflet*⁵¹ (*broşür*) yayımlandığı bilinir. İlk ikisi 1780'de yayımlanan *Monitor, of vertoogen, betrekkelij tot de staatkundige en zedelijke huishouding der Nederlandsche republiek, en tot andere gewichtige onderwerpen*⁵² ve *Nouvelles expériences faites avec le mercure dans la petite vérole, lesquelles démontrent la vertu spécifique dans cette maladie*⁵³ adlı yayınlardır. Diğer ikisi de 1781'de yayımlanan *Onderzoek van den polietieken staat der Vereenigde Nederlanden. Betrekkelij tot de noodzaakelijkheid om een alliantie aan te gaan met Vrankrijk en Spanje enz. ve Vertoog over de opvoedinge van een Nederlandsch regent*'dir.⁵⁴

1.3. Osmanlı'ya (Konstantinopolis'e) Seyahat (1784-1786)

Van Woensel Hollanda'da farklı alanlarda çalışma yürütmesine rağmen burada çok fazla tutunamaz, o *Aantekeningen gehouden op een reize door Turkeyen, Natolien de Krim en Rusland in de jaren 1784-89*⁵⁵ adlı eserinde 1778-1784 tarihlerinde seyahat etme

⁴⁵ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 37.

⁴⁶ Pieter van Woensel, *De Lantaarn* (Amsterdam: in 't Nieuwe Licht, 1792), 112.

⁴⁷ Stephan R.E. Klein, *Patriots republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995), 142.

⁴⁸ Hollanda'nın Kuzeyinde yer alan bir şehirdir.

⁴⁹ Deniz savaşında yaralananların tedavi edildiği bir hastane.

⁵⁰ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 39.

⁵¹ Van Woensel'a ait bu yayınlarda daha çok politik konulara temas edildiği görülür.

⁵² Hollanda'daki siyasî tartışmalar üzerine yapılan haftalık yayındır.

⁵³ Van Woensel'in çiçek hastalığıyla ilgili gözlemlerini içeren bir eserdir.

⁵⁴ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 14. Bu aynı zamanda 1796'daki *Lantaarn* adlı yıllıkta da yayımlanmıştır, bu yayınlarda Hollanda'daki siyasî durum, İngiltere'ye karşın Fransa ve İspanya ile müttefiklik teklifi vardır; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 46.

⁵⁵ "1784-1789 yılları arasında Türkiye, Anadolu, Kırım, Rusya'ya seyahat'le ilgili notlar." Bundan sonra "Aantekeningen" olarak kısaltılacaktır. Orijinal eser adı: Pieter van Woensel, *Aantekeningen, gehouden*

arzusunun sürekli olarak aklından geçtiğinden bahseder. Dördüncü Hollanda-İngiliz savaşı⁵⁶ 1784 yılında Paris Antlaşması'yla resmen bittiğinde Paris üzerinden Marsilya'ya doğru yola çıkar. Bu liman şehriden İzmir'e geldiğinde burada *Daniel Jean de Hochepped* (1727-1796)⁵⁷'in yanında bir ay kalan Van Woensel daha sonra on sekiz aylığına *Konstantinopolis* dediği İstanbul'a yerleşir ve burada veba üzerine araştırma yapmaya başlar.⁵⁸ Van Woensel'in yaşadığı dönemde veba salgınının kökeninin Akdeniz olduğu düşünülmüştür; bu bölge, tıp alanında araştırma yapmak isteyenler için merak uyandırmıştır. 18. yüzyıl Avrupa'sında bir yandan veba bitme noktasındayken diğer yandan bazı ülkelerde vebayla mücadeleye devam edilmiştir. 1784 yılında Osmanlı'ya gelen Van Woensel, 1786 yılının sonbaharında buradan ayrılır ve *Karadeniz'de donanma başhekimi* olarak Rus çaricesinin himayesinde çalışmak üzere Kırım'a gider. Van Woensel Kırım ve çevresinde vebayla ilgili araştırmalarına devam eder ve sonuçlarını 1788'de *Mémoire sur la peste*⁵⁹ (*Veba ile ilgili Anılar*) adlı eserinde St. Petersburg'da yayınlamıştır.⁶⁰

Van Woensel'in sürekli değişiklik araması, seyahat etmeye olan ilgisi ve İstanbul'u merak etmesi seyahatinin temel sebeplerindendir. Aynı zamanda çağdaşları gibi "gerçeğin" peşindedir ve bu gerçek eskiye uyum sağlamakla değil yeniliğe açık olmakla elde edilebilir.⁶¹

İstanbul'dan sonra altı ay kadar Anadolu'da seyahat eden Van Woensel yolda tanıştığı iki İngiliz tüccarla Hindistan'a gitme kararı alır. Fakat yolun yarısında İngilizlerle anlaşmazlık çıkar ve Diyarbakır'da onlardan ayrılma kararı alarak İstanbul'a dönmek üzere Trabzon'a gider. Trabzon'da veba salgınıyla karşılaştığından dolayı burada da fazla kalamaz.⁶²

1.4.Kırım'a Seyahat (1786-1788)

Trabzon'dayken İstanbul'a dönmekten vazgeçen Van Woensel rotasını Kırım'a (Sivastopol) çevirir ve burada iki yıl kalır. Van Woensel Rusya'ya yaptığı bu ikinci ziyaretinde Rus Karadeniz Donanma Birlikleri'nin başhekimliğine getirilmiştir.⁶³ Van

op eene reize door Turkijen, Natoliën, de Krim en Rusland in de jaaren 1784 – 1789. II deelen, Constantinopolen, van de Hegira 1206 – 1209 (Amsterdam: W. Holtrop, 1792– 1795).

⁵⁶ James Rees Jones, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century* (London: Longman, 1996), 221.

⁵⁷ Otto Schutte, *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland, 1584-1810* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1983), 336. D.J.de Hochepped, 1756-1796 tarihleri arasında İzmir Hollanda Konsolosu olarak görev yapmıştır.

⁵⁸ Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 40-45; Van Woensel, *Aantekeningen I*, 7-15; Van Woensel, *De Lantaarn* (1792), 144-145.

⁵⁹ Pieter van Woensel, *Mémoire sur la Peste* (St. Petersburg: de l'Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1788), 1-16; Van Woensel, *Aantekeningen II*, 126-144.

⁶⁰ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 49, 67-74.

⁶¹ Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 40-45; Van Woensel, *Aantekeningen I*, 7-15; Van Woensel, *De Lantaarn* (1792), 144-145.

⁶² Wesselo, *Pieter van Woensel*, 15.

⁶³ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 13.

Woensel'in Rusya'ya daha önceki ziyaretinden ötürü (1771-1778) bu ülkeyi yakından tanıdığı ve özellikle de askerî çevrelerle ilişkisinin çok iyi olduğu bilinir. Van Woensel Kırım'a geçtiğinde Osmanlı 1787'de Rusya'ya savaş ilan etmiş, Osmanlı-Rus savaşı çıkmıştır. Rusya Deniz Kuvvetleri'nin Van Woensel'in hizmetlerinden yararlanma olanağı yüksektir.⁶⁴

Van Woensel, 1787'de patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Sivastopolda'dır. *Aantekeningen* adlı eserinin II. cildinde bu gözlemlerini ayrıntılı bir şekilde aktaran Van Woensel, Kırım'ın özellikle ekonomik yönden zor günler yaşadığını belirtir. Yazar, Kırım'ın düşmesindeki baş sorumlu olan II. Katerina'nın adamı Rus General Grigori Alexandrovitsj Potemkin'i (1739-1791) eleştirir, zira savaş esnasında binlerce Türk öldürülmüştür. Savaşın ertesi günü ölümlerin olduğu bölgeye giden Van Woensel gördüğü manzara karşısında ürkmüştür. O aynı zamanda cesetleri inceleme fırsatı bulur ve vebayla ilgili araştırmalarına Kırım ve yakın çevresinde de yine devam eder.⁶⁵ Veba üzerine yaptığı çalışmaların sonuçlarını 1788'de *Mémoire sur la peste* adlı eserinde yayınlar. O bu eseri (Rusya) Kraliyet Bilimler Akademisi Başkanı Daşkov'a hediye eder. Vebadan başka hastalıklar üzerine yaptığı araştırmaları ise 1789'de *Mémoire sur le local de Sévastople* adlı eserinde yayınladıktan sonra 1789'da St. Petersburg'dan Hollanda'ya geri döner.⁶⁶

1.5.Hollanda'ya Dönüş (1789-1808)

Kırım⁶⁷'dan sonra tekrar Hollanda'ya dönen Van Woensel Amsterdam'da yine deniz kuvvetlerinde doktor olarak görev alır. Bu görevdeyken 1792 yılında altı aylığına Hollanda'nın Güney Amerikadaki sömürgeleri *Surinam*, *Demerara* ve *Berbice* gider ve burada cüzzamlıların kaldığı hastaneyi ziyaret etme fırsatı bulur. 1796 tarihinde yayınladığı *De Lantaarn (Fener)* adlı yıllıkta bu gezisi hakkında bazı tespitlere yer verir ve bu tarihten sonra büyük seyahatlere çıkmaz. O 1789'da Hollanda'ya tekrar döndüğünde yazma işiyle daha fazla meşgul olur ve ilk olarak *Aantekeningen* adını vereceği eserini yayına hazırlar. Van Woensel 1805-1808 yılları arasında Hollanda'da deniz kuvvetlerinde doktorluk görevini yürütür. Doğum tarihi net olmayan Van Woensel 20 Nisan 1808'de Lahey'de (Den Haag) kaygan bir zeminde düşerek bacağını kırar ve komplikasyonlar (kangren) sebebiyle altmış bir yaşında hayatını kaybederek Den Haag'daki Hollanda Reform Kilisesi mezarlığına defnedilir.⁶⁸

⁶⁴ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 15; Serhat Kuzucu, *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 66.

⁶⁵ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 16; Van Woensel, *Aantekeningen II*, 233-242; Kuzucu, *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı*, 78.

⁶⁶ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 49.

⁶⁷ Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/343. Kırım 1787 Rusya'ya bağlanmıştır.

⁶⁸ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 17-18; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 49-50, 63.

2. Pieter van Woensel'in Yayınları

Van Woensel, hekim olmasının yanında bir dünya seyyahı, seyahat yazarı, siyasî karikatürist ve *De Lantaarn (Fener)* adlı almanakın (yıllığın) yazarıdır. O bir edebiyatçı olmamasına rağmen ilginç düşünceleri ve güçlü kalemi olan biridir, onun edebî yeteneğinin yüksek olduğu görülür. Van Woensel çoğu kez objektif tutumu ve orijinal fikirleriyle dikkat çekmektedir, örneğin, 1800'de *bir devletin ilk görevinin vatandaşlarına iş sağlamak* olduğunu savunmaktadır. Van Woensel'in *Aantekeningen (Seyahat Notları)*, *De Lantaarn (Fener) Rusland Beschouwd (Rusya Gözlemleri)* adlı eserleri en önemli eserleridir. Bunlar içinde *Aantekeningen* Van Woensel'in kendini tam olarak yansıttığı ve edebî yeteneğini en üst düzeyde ortaya koymuş olduğu önemli bir eserdir. Van Woensel, siyaset üstü kimliği, vatanseverliği ve tarafsız yorumlarıyla ön plana çıkmıştır.⁶⁹

Van Woensel, 1792'den 1801'e kadar *De Lantaarn (Fener)* adlı yıllığı *Hekim Bachi (hekim başı) Amurath-effendi* (Murat Efendi) takma adıyla yayınlamıştır.⁷⁰ Van Woensel, eleştirilerinde her ne kadar sert bir üslup kullansa da sosyal konularda çağın ilerisinde modern bir zihin yapısına sahip olduğu görülür. O her türlü eşitsizliğe karşıdır ve devletin her bireyin eğitim alabileceği bir ortam sunmasından yanadır. Sınıf farkı gözetmeden her bireyin eğitim sonunda iş bulmasına imkân verilmesini savunur. Dünyanın herhangi bir yerinde doğru bulduğu bir değer varsa bunu coğrafyadan bağımsız olarak değerlendirir ve gerektiğinde Batı'yı eleştirmekten çekinmez. Van Woensel özellikle Türklere karşı ön yargıları kendi gözlemlerine dayanarak sistematik bir şekilde çürütür, o demokrasiyi ve ifade özgürlüğünü savunan bir isim olarak tanınır.⁷¹ Bu kısımda Van Woensel'in 1789 yılında Hollanda'ya döndüğü tarihten ölümüne kadarki süreç içinde yazmış olduğu farklı eserlerden en önemlileri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

2.1.De Tegenwoordige Staat van Rusland (1781) ve Rusland Beschouwd (1804)

Van Woensel'in ilk büyük eseri 1781'de yayınladığı *De Tegenwoordige Staat van Rusland (Rusya'nın Güncel Durumu)* adlı eserdir ki bu eserini Rus Çarıçesi II. Katerina'ya hediye etmiştir. Rusya hakkında farklı konulara değinen yazar toplamda elli dokuz bölüm yazmıştır.⁷² Bu eser 1804'te yayınladığı *Rusland Beschouwd*⁷³ (*Rusya Gözlemleri*) adlı eserin bir ön çalışması gibidir. Zira bir önceki eser Rus Çarıçesi'ne hediye edilmesi ve resmî olarak yazılması sebebiyle birçok kamusal veriden

⁶⁹ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 9-10.

⁷⁰ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 19.

⁷¹ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 1-38. 1806 yılında Hollanda Fransız işgaline uğrar, 1806-1810 tarihlerinde ülkeyi Fransız kralı yönetir, Van Woensel Fransa'yı özgürlük getirmek yerine ülkesini işgal eden bir devlet olarak tanımlar.

⁷² Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 40; Pieter van Woensel, *De Tegenwoordige Staat van Rusland* (Amsterdam: A. Borchers, 1781), 22.

⁷³ Pieter van Woensel, *Rusland beschouwd met betrekking tot zijne aardrijkskundige en natuurlijke legging, de bevolking, zijn hoofdstad St. Petersburg, de regeering, het krijgswezen, zijn finantien, de nationale industrie, zijne politieke belangen* (Haarlem: Francois, 1804).

oluşmaktadır. Rusya'yla ilgili ikinci eseri olan *Rusland Beschouwd* adlı kitapta ise ilk kitabına kıyasla Rus Çariçesi II. Katerina hakkında pek de olumlu görüşler bildirmemiştir. 1781'deki ilk kitabında II. Katerina hakkındaki olumlu tutumunun sebebi, Rus Çariçesi'nin Van Woensel'in nefret ettiği İngiliz Emperyalizmine karşı tamamen Hollanda'nın yanında durmasıdır.⁷⁴ *Rusland beschouwd* eserinde Van Woensel'in sadece kölelik değil, her türlü eşitsizliğe karşı olduğu görülmektedir. Van Woensel asıl köleliğin Hollanda'nın Batı-Hindistan sömürgelerinde ve Rusya'da olduğunu bildirmiş, Rusya'da köylü halkın adeta köleleştirildiğine değinmiştir. Van Woensel ayrıca bu eserinde Hollanda'ya dönüş sebebinin yaptığı uzun seyahatler sonucunda kendi ülkesine yabancı kalmama isteği olduğunu açıklar. Zira vatanından çok uzun süre ayrı kalmanın, kendi vatanına yabancılaşmasına sebep olabileceğini düşünür.⁷⁵

2.2.Aantekeningen I. Cilt (1791)

1789 yılında -son kez- Hollanda'ya döndüğü yıldan ölümüne kadar farklı yayınlar yapan Van Woensel, seyahati sırasında oluşturduğu notlarını kitaplaştırarak *Aantekeningen* adlı eserini yayına hazırlar.⁷⁶ Yazar, Osmanlıdan döndükten hemen sonra notlarını yayınlaması için yayınevine verir. Van Woensel el yazma seyahat notlarının I. cildini kendi içinde toplam altı fasiküle⁷⁷ ayırmıştır ve her fasikül için genel başlıklandırmalar kullanmıştır. Kendine özgü yazı stili olan Van Woensel eserinin içeriğini el yazma notlarında yer alan belli konulara (“İstanbul'a yolculuk”, “Kırım'a yolculuk” vb.) göre düzenlemiştir. İlk cildi 1791, ikinci cildiye 1795'te yayınlanan *Aantekeningen* adlı eser toplam sekiz yüz sayfadır.⁷⁸

Aantekeningen adlı eserin özelliklerine bakıldığında bu eserin Van Woensel'in en önemli eseri, adeta başyapıtı olduğu görülür. Bu eseri diğer seyahatnamelerden ayıran en önemli özellik ise kendine has yazı stilidir. *Aantekeningen* adlı eserde ara sözlere (*digressies*) oldukça fazla yer verilir, yazar çok bilgi aktarmak amacıyla ana metni sıkça

⁷⁴ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 14; Enne Koops, “De Vier Engels-Nederlandse Oorlogen (17e en 18e eeuw). De beroemde zeeoorlogen tussen England en Nederland”, *Historiek Online Geschiedenismagazine* (Erişim 17 Aralık 2022); Koops, “De Patriottentijd (1781-1787)- Patriotten tegen Prinsgezinden”, *Historiek Online Geschiedenismagazine* (Erişim 17 Aralık 2022). 17.yy.ın ortasından itibaren Hollanda-İngiliz savaşları başlamıştır. 1652-1674 tarihlerinde meydana gelen ilk üç savaş özellikle ticarî sebeplerden ötürü meydana gelmiş ve yirmi iki yıl sürmüştür. Sanayi devrimi ve Aydınlanma çağında çıkan dördüncü savaş 1780'den 1784 yılına kadar sürmüştür. Bu savaşın çıkmasının altında yatan sebep ise politik-ideolojik çatışmalardır. 18.yy.ın sonunda Hollanda (Felemenk) Cumhuriyeti İngilizler karşısında Amerikalıların bağımsızlığını desteklemiştir. Aynı tarihlerde Hollanda Cumhuriyetinde “Patriottentijd” (1780-1787) (Cumhuriyet yanlıları zamanı) başlamış ve Hollandalı Cumhuriyet yanlıları Willem V. ve *Oranje* hanedanı karşısında ülke yönetiminde daha çok söz sahibi olmak istemiştir. Fransadaki siyasî değişimlerin sonucunda 18.yy.da Hollanda'da *Yurtseverler* adlı siyasî akım başladı. Hollandaca orijinali “patriotten” denilen bu kelime ile mutlakiyet karşıtı olan Hollandalı Yurtseverler (Cumhuriyet Destekçileri) kastedilmektedir.

⁷⁵ Pieter van Woensel, *Rusland Beschouwd*, 9, 70-82.

⁷⁶ Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 5.

⁷⁷ Felemenkçe: “*bundel*”, İngilizce: “*ream*” olarak adlandırılır, biz “fasikül” yerine “bölüm” terimini kullanmayı uygun gördük.

⁷⁸ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 19.

ara cümleler ve ek notlarla zenginleştirmiştir. Öyle ki bazı dipnotlar sayfalar dolusu yer kaplar ve bu dipnotlar adeta başlı başına bir literatür oluşturabilecek düzeydedir. Ana metnin ara söz ve dipnotlarla bölüdüğü bu yazı şekli kendi zamanında oldukça moda olmasına rağmen Van Woensel bu modaya uymaktan ziyade bir taraftan seyahatine dair izlenimleri aktarırken diğer taraftan önemseydiği konular hakkındaki yorumlarını okuyucularıyla paylaşmıştır. Özetle, Van Woensel okurlarının farkındalığını arttırmak için kendi gözlemlerinin yanında bu gözlemlerini literatür çalışmalarına dayandırdığı fikirleriyle harmanlamış; böylece hâkim olduğu bütün gözlem ve bilgilerini tek bir kitapta toplamıştır.⁷⁹

Van Woensel'in eseri üzerine değerlendirme yapan kişiler, ara sözler ve dipnotlar bir kenara konulduğunda, *Aantekeningen* ana kısmının Van Woensel'in seyahatine dair notlardan oluştuğunu ifade ederler. Ayrıca bu ara cümlelerin, kitabın okunmasını zorlaştırırsa da eseri sıkıcı bir seyahat kitabı olmaktan çıkarıp Van Woensel'in gözlemlerinden daha fazlasını isteyen okuyucular için eseri oldukça önemli hale getirdiğini nakletmişlerdir. Bunun yanında Van Woensel hem seyahatini anlatacağı bir kitap hem de okurlarını aydınlatmak adına bazı konular hakkındaki gerçekleri ortaya çıkarmaya gayret etmiştir. Okuyucuya aktarmak istediği her şeyi tek kitapta toplamış olması bir yandan onun eleştirilmesine sebep olsa da sıra dışı karakterini yansıttığı özgün yazı stili sayesinde kitabını özel kıldığı da nakledilmiştir. Eserlerini değerlendiren bazı isimler onun için zamanının parlak bir yazarı olduğunu savunurlar: “*Van Woensel, hiçbir şeyi ya da kimseyi umursamayan, serinkanlı, keskin bir gözlemci, bireyselci; söylenti, saçmalık ve haksızlıklardan nefret eden, gerçekleri seven, ne olursa olsun kendi düşüncelerinin arkasında duran ve bunlardan başka hiçbir şeyi savunmayan biridir.*” Bunun yanında Van Woensel'in entelektüel ve uluslararası okuyucu kitlesini hedef aldığı, okurlarına karşı ciddi manada bilgilendirme isteği içinde olduğu da aktarılır.⁸⁰

Kitabın bir başka özelliği ise kendinden önce yazılan, bilinen şeyleri tekrarlamamasıdır. Van Woensel, “Sizi sıkımayacağım.”, “Okuyucu zaten bilir.” gibi ifadelerle yer vererek daha önce bilinenleri aktarmayacağını belirtir. Van Woensel'in eserinde “mükemmel bir manzara” vb. abartılı ifadelerle son derece az rastlanılmaktadır, yazar “çok güzel bir ev” den bahsetmek yerine o evin nasıl inşa edilmiş olabileceğine öncelik verir. Bunu yaparken mizahı da işin içine katarak ve eleştirel notlarla zenginleştirerek eserinin sıkıcı bir kitap olmasının önüne geçer. Böylece okuyucunun uykusunu getiren masalımsı bir kitaptan ziyade onun zihnini hep canlı tutmayı başarır. Van Woensel *Aantekeningen* adlı kitabında konudan konuya geçse kitabının ana gövdesini seyahat notları oluşturmuştur.⁸¹

⁷⁹ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 23-26.

⁸⁰ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 23-25; Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 58.

⁸¹ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 26-27.

Aantekeningen adlı eserin yazı stili incelendiğinde dikkat çeken bir başka husus ise yine kendi zamanın modası olan eleştiri yönelttiği kişilerin tam ismini vermek yerine sadece baş harf/harflerinin aktarıldığı görülür.⁸² Bu eser hakkında aktaracağımız son bilgi, eserin 1990'da Hollanda-Türkiye ilişkilerinin merkezde olduğu *Topkapı, Dört Yüzyıl Türk-Hollanda karşılaşmaları (Topkapı, vier eeuwen Turks-Nederlandse ontmoetings)* adlı serginin katoloğunda "18. yy.dan kalma en büyüleyici seyahatname" (*Het boeiendste Nederlandse Reisverhaal uit de 18'e eeuw*) başlığını almış olmasıdır.⁸³ Özetleyecek olursak Van Woensel'in eserinin alışılmışın dışında bir seyahat kitabı olduğu söylenebilir.

2.3.Aantekeningen II. Cilt (1795)

Çoğu yazar seyahatini İmparatorluğun başşehri İstanbul ile kısıtlamasına karşın Van Woensel Anadolu ve Kırım'ı da seyahatine dahil eden bir gezgindir. Batılılar için Anadolu'ya yolculuk gerek haydutlar gerekse ölümcül olabilecek hastalıklar açısından riskli olabilese de Van Woensel yanına bazı silahlar alarak ve Anadolu'ya yolculuk eden iki İngiliz'e katılarak kendini olası tehlikelerden korumaya çalışır. *Aantekeningen* adlı seyahat kitabının ilk cildinde Marsilya'dan İzmir'e oradan da İstanbul'a yaptığı yolculuğuna dair gözlemlerine yer veren yazar, ikinci ciltte Anadolu ve Kırım'la ilgili gözlemlerine değinir.⁸⁴

Van Woensel 1786'nın yaz ayında İstanbul'dan Diyarbakır'a gitmek üzere bir kervanbaşıyla anlaşır. Geçerli bir seyahat belgesine sahip olmayan bir Frank Anadolu'da kolaylıkla casus olarak görülebileceğinden Van Woensel başkentten ayrılmadan evvel *yol emri* ve sadrazamdan⁸⁵ özel olarak bir yazı almıştır. Zira kapitülasyon sebebiyle berat sahibi olanların bu beratlarının yalnız başkentte (belgeyi aldığı yerde) geçerliliği vardır. Van Woensel kendisinin sık sık yoldaki tehlikelere karşı uyarıldığını ve ara sıra yük ve para isteyenlerle karşılaştığını vurgulamıştır.⁸⁶

Aantekeningen adlı eserin II. cildi, yedinci ve sekizinci bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Yedinci bölümde Anadolu seyahatini ele alan yazar sırasıyla: İzmit, Bolu, Osmancık, Amasya, Tokat, Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Trabzon ve Sinop seyahatlerine değinir. Ayrıca vebaya dair araştırma sonuçlarına yer verdiği *Memoire Sur La Peste*⁸⁷ adlı eserinden bazı bilgiler aktarır. Van Woensel, Diyarbakır'a gelince iki İngiliz yol arkadaşıyla anlaşmazlığa düşerek onlardan ayrılır. Yolculuğuna tek devam eden Van Woensel, rotasını Hindistan yerine Kırım'a çevirir ve Diyarbakır'dan

⁸² Wesselo, *Pieter van Woensel*, 28.

⁸³ Hans Peter Alexander Theunissen vd., *Topkapı en Turkomanie. Turks Nederlandse Ontmoetings sinds 1600* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1989), 51-52.

⁸⁴ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 84-85.

⁸⁵ Koca Yusuf Paşa (1786-1789). Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982), 4/439-442.

⁸⁶ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 26, 93-97; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 85.

⁸⁷ Marsilya ile başlayıp, İstanbul ve Kırım'la devam eden veba ile ilgili araştırma sonuçlarını yayınladığı bir eserdir.

Trabzon'a gelir. Trabzon'dan sonra Sinop limanına seyahat eden yazar burada Rus elçiliğinde misafir olur. Sinop'tan sonra Kırım'a geçen Van Woensel burada Rus Donanma Birlikleri'nde başhekim olarak görev yapar ve burada iki yılını geçirir. Eserin sekizinci bölümü savaş sonrası Rusların eline geçen Kırım'ın durumuna dair bazı değerlendirmeler barındırmaktadır.⁸⁸

2.4.De Lantaarn (1792-1801)

Van Woensel'in, 1792'den başlayarak 1801'e kadar devam eden ve yüzlerce farklı konuya temas ettiği *De Lantaarn (Fener)* adlı almanak (yıllık), sırasıyla 1792, 1796, 1798, 1800, 1801 tarihlerinde yayımlanmıştır. Bu yıllığın ilk dördü *Hekim bachi* (hekim başı) *Amurath-effendi* (Murat Efendi) takma adıyla yayımlanırken sonuncusunda yazar kimliğini açıkça belirtmiştir. *Fener* adlı metinler birey ve grupların sosyal sorunlara yeni çözümler aradığı bir dönemin tipik örnekleridir. Van Woensel'in bu metinlerde Cumhuriyet'teki (Hollanda'daki) atmosferi ve istenilen fiili değişiklikleri dile getirdiği de görülür. Dördüncü İngiliz-Hollanda Savaşı'nda (1780-1784) başlayan parti çekişmelerinin özellikle 1780-1800 döneminde artış gösterdiği görülür.⁸⁹ Van Woensel, aktardığı bazı bilgiler dışında esas ağırlığı karşıt olduğu politik konulara vermekle beraber bu metinlerde kiliseye olan karşıtlığını da dile getirir. Özellikle 1800 tarihli *Lantaarn* daki hicivleri (*satire*) dikkat çekicidir, örneğin kendini cumhuriyetçi bir yurtsever (*patriot*) olarak tanıtan Van Woensel işgalciler hakkında oldukça sert eleştirilerde bulunur.⁹⁰

3. Van Woensel'in Türklere Bakışı

3.1. Van Woensel'in Aydınlanmacı Karakteri

Birçok Avrupalının dinsiz veya sapkın dine mensup olarak gördüğü Türklerin yüksek başarılar kazanmasına anlam veremezken bazıları ise Türklere merak duyarak onlar hakkında araştırma yapma çabası içinde olmuşlardır. Avrupalıların duyduğu bu merak Türkçe eserlere olan ilginin artmasına dolayısıyla *oryantalist*⁹¹ çalışmaların hız kazanmasına sebep olmuştur. Avrupa kütüphanelerinde bulunan birçok Türkçe kaynak

⁸⁸ Van Woensel, *Aanteekeningen II*, 126-144,181-192.

⁸⁹ André J. Hanou (ed.), *Pieter van Woensel, De Lantaarn* (Amsterdam: Griffioen 2002), 115.

⁹⁰ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 19; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 55. 1787 yılında Prusya birliklerinin, 1794-1795 yılında ise Fransız ordularının saldırısına uğrayan ülkede Fransız himayesinde Batav Cumhuriyeti kurulur. 1806 yılındaysa Fransız işgaline uğrayan ülke Batav Cumhuriyeti Fransız Kralı Napolyon (1769-1821) tarafından Hollanda Krallığına dönüştürülür ve başına kardeşi Louis Napolyon Bonapart (1778-1848) getirilir. 1806-1810 tarihlerinde ülkeyi Fransız kralı yönetir. Küçük, "Hollanda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 219-226.

⁹¹ "Oryantalizm kelime anlamı olarak şarkiyatçılık, şarkiyat veya doğu araştırmalarına verilen genel addir. Oryantalizm kavramına günümüzde Doğu'ya Batı gözüyle bakma anlamı yüklenmiştir. Oryantalizm kavramını Arap coğrafyasına öteki bakış açısının bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür." Cengiz Karataş, "Oryantalizm ve Medeniyetler Çatışması kavramları bağlamında Doğu'ya Bakış.", *Uluslararası Türk-Arap Müsterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu*, ed. Mehmet Sıddık Yıldırım (Amman: Yunus Emre Enstitüsü, 2014), 9/160-164; Yücel Bulut, "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/28.

bu merakın sonucudur.⁹² Aydınlanma Çağı'ndan önce Doğu ve Batı arasındaki ayrımın daha çok dinî sebeplere dayandığı söylenebilir. Aydınlanma Çağı'ndaysa açık görüşlülüğü temel alan ve dinî ideolojiden bağımsız yeni bir dünya görüşü ortaya konmuştur. Bunun sonucunda bazı dinî önyargılar ortadan kalksa da Doğu ve Batı'nın içinde bulunduğu şartlara uygun farklı önyargılar oluşmuştur.⁹³

Van Woensel'in hayatına bakıldığında onun bağımsız hareket eden ve özgür bir kişiliğe sahip olduğu görülür. Onun Türklere karşı bakış açısında aydınlıkçı zihniyeti etkili olmuştur. Entelektüel bir kişiliğe sahip olan Van Woensel'in yazarlık yapmadaki amacının para kazanmak olmadığı; edindiği bilgi, görgü ve deneyimlerinin insanlara ışık tutmayı hedeflediği yazdığı eserlerden anlaşılmaktadır.⁹⁴ O, ekmeğini hekimlikten kazansa da yazarlığa da merakı vardır, ancak onun zamanında yazarlık fazla para kazandırmadığı için Van Woensel'in esas geçim kaynağı hekimliktir.⁹⁵

Van Woensel'in eserlerinin birçoğu gezdiği yerlerdeki kendi gözlemlerine dayalıdır. Onun seyahat etme arzusunun altında farklı etmenler yatmakla beraber o sıradanlığı sevmeyen başkalarının yolundan değil kendi yolundan yürümeyi seven biridir. Aydınlanmaya⁹⁶ olan ilgisi onu “gerçeği” aramaya yöneltir, böylece toplumdaki genel kabulleri sorgulayan yenilikçi bir tutum sergiler. Yazar, entelektüel ve uluslararası okuyucu kitlesine hitap eder ve olaylara başkalarının gözünden değil kendi penceresinden bakmayı ilke edinir.⁹⁷ Van Woensel Türklere hakkında yazı yazanların kendi gözleriyle gördüklerinin yerine başkalarından alıntıladıklarını doğru veya yanlış olup olmadığını sorgulamadan aktardıklarını ifade eder. Van Woensel'in birebir gözleme önem vermesi onun aydınlanmacı karakterinin bir yansımasıdır.⁹⁸

Kaleme aldığı kitaplara rağmen Hollanda edebiyat tarihinde adına pek rastlanmayan yazar yeri geldiğinde keskin ve sert eleştirilere sahiptir. Van Woensel bir yandan Batı'yı eleştirirken Doğu'yu savunmakla suçlanırken diğer taraftan onun bir

⁹² Özdemir - Tekinsoy, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, 305; Bulut, “Edward William Said”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008) 35/546-547; Kutlu, “XVI-XVII Batılı Seyahatnamelerde Osmanlı İmgesi”, 19-33.

⁹³ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, 123-126; John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 2007), 224-229.

⁹⁴ Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 45.

⁹⁵ İvo Nieuwenhuis, *Onder het Mom van Satire: Laster, Spot en İronie in Nederland 1780-1800*, (Hilversum: Verloren, 2014), 118.

⁹⁶ Kemal Beydilli, “Avrupa (Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 4/139-145. “Avrupa'da XVII. yüzyılın sonlarına doğru daha da belirgin bir hale gelen ve bütün XVIII. yüzyıl boyunca süren bir fikir hareketi yer yer XIX. yüzyılda da devam etmiş, tesirleri günümüze kadar gelen bir dizi yeni değerlerin oluşmasını sağlamıştır. İnsan ve cemiyet hayatında, müsbet ilimlerde, felsefe ve dünya görüşünde, hukuk ve iktisatta yeni telakkileri ortaya çıkaran ve zamanla bütün dünyada geçerlilik kazanacak olan bu harekete “Aydınlanma” denilmiştir.”

⁹⁷ Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 49-58.

⁹⁸ Houssine Alloul, “Verlichte' cultuurkritiek of paternalistische retoriek? Representaties van de Turkse Andere in het reisverhaal van Pieter van Woensel”, *De achttiende eeuw: documentatieblad van de Werkgroep Achttiende Eeuw.-Nijmegen*, 1994-2016 42/2 (2010), 198; Van Woensel, *Aantekeningen I*, 86-87; Ann Thomson, *Barbary and Enlightenment. European Attitudes towards the Maghreb in the 18th Century* (Leiden: Brill,1978), 37.

Aydınlanma yanlısı olarak Doğu'da yaptığı gözlemleri ülkesinin ilerlemesi için bir karşılaştırma malzemesi olarak kullandığı da aktarılır. Oysa Van Woensel seyahatlerinde coğrafyadan bağımsız olarak sadece gerçeklerin peşinde koşar. Bunu yaparken Doğu ile ilgili ön yargıları kırmayı ve temeli olmayan yalan yanlış aktarılan bilgiler yerine kendi gözlemlerine dayalı olan doğruları aktarmayı hedefler. Van Woensel seyahati esnasında gördüklerini aktarırken gereksiz aktarımlardan, abartılı söylemlerden uzak durarak gerçekçi olmaya gayret eder.⁹⁹ Van Woensel'in *Aantekeningen* adlı eseri incelendiğinde hemen ilk bölümden itibaren aydınlanmacı kimliği dikkat çeker. Mesela yazar, *Aantekeningen* adlı eserinin giriş kısmında okuyucusundan peşinen özür diler ve herhangi bir dini rencide ettiyse hiç yazılmamış kabul edilmesini ister. Aynı zamanda eserinde kim hangi bilgiyi faydalı buluyorsa onu almayı ve yararsız bulduğunu göz ardı etmesini tavsiye eder.¹⁰⁰ Onun bu yorumu herhangi bir görüşünü okuyucuya dayatmadığını gösterdiği söylenebilir.

Van Woensel'in *Aantekeningen* da en dikkat çeken şey *Avrupa merkeziliğin*¹⁰¹ hakim olduğu 18. yy.da çağının ötesinde modern bir düşünceye sahip olmasıdır. O son derece objektif, her türlü ön yargıya karşı çıkan ve toplumu kendi esaslarıyla değerlendiren bir isimdir. Ayrıca başkalarının aktardıklarını değil kendi gözlemlerine dayalı edinilen bilgiyi önemser, o hiçbir grubun savunucusu değil "gerçeğin peşinde" olan biridir. O; ülke idaresinde gereksiz zenginleşmenin engellenmesi, yolsuzluk ve adaletsizliklerin önlenmesini savunur. Para ticaretinin üretimle değiştirilmesinin işsizliğin önlenmesinde önemli olduğunu düşünür. İnsan hak ve özgürlüğünün gerçek anlamda hayata geçirilmesi, kentlere kıyasla kırsal kesimlerin desteklenmesi ve işsizliğin giderilmesinden yanadır. İşsizliğin yoksulluğa sebep olacağını bunun da erdem eksikliğini meydana getireceğini söyler. O, insanlara yardım dağıtarak yoksulluğun giderilemeyeceğini aksine bunun fakirliğin önlenmesini zorlaştırabileceğini savunur.¹⁰² Yazarlığının yanında Van Woensel aynı zamanda iyi bir okuyucudur. Kendi döneminin klasiklerini ve bilimsel çalışmalarını takip eder, akılcı ve gerçekçidir. Çoğu seyahatnamelerde yazarın merkezde yer almasına rağmen Van Woensel'in *Aantekeningen* adlı eserinde kendisi değil Anadolu ve Türk halkı merkezdedir.¹⁰³

⁹⁹ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 25-26.

¹⁰⁰ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 27; Alloul, "Verlichte' Cultuurkritiek", 198.

¹⁰¹ "Avrupa merkezilik; bilim, felsefe, sanat başta olmak üzere yaşamın her alanında Avrupa düşüncesi ve uygarlığının diğerlerinden (ki burada diğerleri Avrupa dışında kalanların tamamıdır) üstünlüğü tezini açıktan ya da gizli olarak savunan yaklaşımdır." Ahmet Şimşek, "Türkiye'de Tarih Derslerinde Avrupa merkezilik", *İnsan ve Toplum* 3/6 (2013), 194; Muhammet Özdemir "Avrupa-Merkezcilik ve Tarihyazını Sorununun Bilimsel ve Kültürel Bilgiye Etkisi", *Universal Journal of History and Culture* 1/1 (Nisan 2019), 13-16.

¹⁰² Wesselo, *Pieter van Woensel*, 37-39; Van Woensel, *Lantaarn 1796*: 170-181.

¹⁰³ Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 49-58.

3.2. Türklere Karşı Bakış Açısı

Van Woensel'in gezi notlarını belli başlıklara ayırmış olması iyi bir gezi yazısının özelliklerindedir. Henüz eserinin başlarında Türkleri medenî bir toplum olarak gösteren Van Woensel aydınlanma ve medeniyet kavramlarının Avrupalıların tekelinde olmadığını vurgular. Hatta ahlak gibi bazı alanlarda Türkleri daha medenî bulduğunu vurgulayarak onları eleştirenlerin kendilerine dönüp bakmaları gerektiği mesajını verir. Van Woensel'in aktardıkları Avrupa'ya ait kalıplaşmış söylemlerin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu bölümde *Aantekeningen* adlı eserin birinci cildinde yer alan gözlemlerden yola çıkarak Van Woensel'in Türklere bakış açısına yer verilmiştir. Van Woensel'in eserinde dikkat çeken bir diğer husus ise Türklerin kültürüyle ilgili gözlemlerinde yeme alışkanlıkları gibi doğal farklılıkların her kültürün kendine has özellikleri olduğuna dikkat çekerek alışık olmadığı gelenekleri olumsuzlaştırmayıp anlayış gösterilmesini istemesidir.¹⁰⁴

Van Woensel, insan olması sebebiyle mutlak bir objektiflik taşımamakla beraber Müslüman-Türk imajına dair subjektif değerlendirmelerden uzaklaşma çabası içinde olmuştur. On sekiz ay Osmanlı toplumunda yaşamış olmasından dolayı Türkler hakkında yazılanlara olduğu gibi inanmak yerine ön yargıları ve yanlış aktarılan bilgileri düzeltme çabasıyla dikkat çeker. 18.yy.da gelişen *Doğu/Oryantal Despotizm* teorisi Türklere karşı ön yargıları besleyen bir unsurdur. Bu teorinin yayılmasında ise *Aydınlanma*'nın ünlü ismi Montesquieu (1689-1755) karşımıza çıkmaktadır. Montesquieu, *Kanunların Ruhü*¹⁰⁵ (1748) adlı tanınmış eserinde iklim teorisini temel alarak despotizmin esas kaynağının Doğu olduğunu iddia etmiş ayrıca Batılıların düşüncelerini de olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁰⁶ Van Woensel ise *Aantekeningen* adlı eserinde Montesquieu'nün ileri sürdüğü *Doğu Despotizm* teorisine ve *oryantal* düşüncelerine eleştiri getirmekle yetinmemiş Asya'nın despotluk ve barbarlığın vatanı olduğu iddialarını çürütmüştür.¹⁰⁷

Van Woensel'in kendisinin de belirttiği gibi, Osmanlı'ya yaptığı seyahatini Türkler hakkındaki tüm ön yargıları yıkmak için kaleme aldığı söylenebilir. Van Woensel'in Batı'nın Doğu hakkındaki birçok ön yargısını eleştirmekle beraber bunları çürütmeye çalışması oldukça dikkat çekicidir. Van Woensel her ne kadar Türklerden övgüyle bahsetse de yeri geldiğinde eleştirmekten de çekinmemiştir. Örneğin; İstanbul sokaklarında yürüyen bir Türk, Hıristiyan biriyle karşılaştığında her zaman Hıristiyan'ın kenara çekilmesinin beklenildiğini yazmıştır. Bunun yanında Türkleri tembel bulduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸ Diğer yandan Osmanlı'nın geleceğiyle ilgili tahminde bulunduğu

¹⁰⁴ Alloul, "Verlichte' cultuurkritiek", 197-203; Van Woensel, *Aantekeningen I*, 89-96, 227-232, 278.

¹⁰⁵ Orijinal ad: *De L'esprit des lois*.

¹⁰⁶ "Despotizm tiranlık gibi gücün istismarı ya da hukuka karşı gelmesi veya onu alaşağı etmesi değil, idarecinin kendi çıkarlarını ve arzularını genel çıkarların üstünde tuttuğu bir idare sistemidir." Lütfi Sunar, "Aydınlanma Döneminde Doğu'ya Bakış: Değişen İlgi ve Söylemler", *Sosyoloji Dergisi* 3/24 (Ocak 2012), 70-71.

¹⁰⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, Van Woensel, *Aantekeningen I*, 148, 173-182.

¹⁰⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 36-39, 53-65, 196.

bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü yakın gördüğünü üzülenek ifade eder. Bu çöküşün Batılılar için de yansımaları olacağını zira çevresindeki dünyanın etkileneceğini güç dengelerinin değişebileceğini söyler.¹⁰⁹ Bölümün devamında Türklerin kendilerini olası bir tehlikede Batılı emperyalistlerden nasıl koruyabileceklerini masaya yatırır ve vebayı bir savunma silahı (bakteriyel savaş) olarak kullanıp kullanamayacağını tartışmaya açarak uzun bir bölüm ayırır. Türklerin bu teklifine uymayacağını düşündüğünü de belirtmeyi ihmal etmez.¹¹⁰

Van Woensel ötekinin çöküşüne üzüldüğünü belirtir zira işin içinde savaş vardır bu da bir aydınlanma yanlısının nefret ettiği bir olaydır. O bu yüzden Anadolu'nun bu durumdan kendini kurtarmasını istemektedir ve bunun da “modernleşmekle (ilerlemekle)” mümkün olduğunu savunur. Bununla birlikte Van Woensel bunun çok güç olduğunu ve değişimin ancak Batı'daki gelişmelere ayak uydurulmasıyla mümkün olacağını yazar. Van Woensel her ne kadar Osmanlı'nın çöküşünü temenni etmese de Batı'dan destek almadan yapılacak değişikliklerin uzun vadede Osmanlı'yı içinde bulunduğu durumdan kurtarmasının güç olacağını yazar.¹¹¹ Van Woensel özellikle askerî alanda Türklerin “çaresizlik”, “umutsuzluk” içinde olduklarını; Türklerin kendilerini bekleyen tehlikeden habersiz olduklarını söylemekten çekinmez. O aslında Osmanlı'nın bilim noktasında Avrupa'nın gerisinde olduğunu vurgular. Daha önceki bölümlerde; gelenek ve görenek, toplumsal düzen, yaşam tarzı, ahlak, İstanbul'un güvenli bir yer olması vb. konularda Türkleri olumlu yansıtan gezgin özellikle askerî ve bilim noktasında Osmanlı'ya karşı ciddi eleştiriler yöneltmesi dikkat çekicidir. Van Woensel Türklerle ilgili değerlendirmeleriyle toplumda kalıplaşmış ön yargılardan yola çıkmayarak genelin aksine hareket eden hatta Anadolu ve Avrupa hakkındaki fikirleriyle çığır açan bir isim olarak karşımıza çıkar.¹¹² Van Woensel'in gezi notları aynı zaman dilimine (18. yy.) denk gelen diğer Hollandalı gezginlerce yazılan seyahatnamelerle kıyaslandığında ve *Oryantalizm* teorisinin özelliklerini barındırıp barındırmama noktasında değerlendirildiğinde diğerlerinden farklılaştığı görülür. Aynı çağda Osmanlı'ya seyahat edenlerin Türklerle ilgili aktarımlarının aynı olmadığı dikkat çekicidir. Van Woensel'in Türkler hakkında çok daha olumlu ve daha az genelleyici tutum sergilediği görülmekle beraber 18. yüzyılın oryantalizminin özelliklerini neredeyse hiç barındırmadığı ifade edilebilir.¹¹³

¹⁰⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 327-343, 374-386.

¹¹⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 356-374.

¹¹¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 302, 327-328, 336-378.

¹¹² Çırakman, *From the "Terror of the World"*, 19, 128-131, 322-328; Alloul “Verlichte' Cultuurkritiek”, 208-213.

¹¹³ Esther van den Heuvel, *Daar Hoorden ze de İmam Zingen* (Utrecht: Universiteit Utrecht, Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 61. Sut Jhally, “Edward Said ile “Oryantalizm”e Dair”, çev. Adem Köroğlu, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/41 (2016), 168; Soraya Faroqi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir: Kaynaklara Giriş (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999)*, 177.

Van Woensel, 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı'ya seyahat eder ve vebaya karşı tedavi yöntemini araştırır. Van Woensel salgın hastalıkla ilgili araştırmalarının yanında Osmanlı toplumu hakkındaki gözlemlerini aktarır. *Aantekeningen* adlı eserin ilk başlığında Konstantinopolis'e genişçe yer verir; coğrafi konumu, manzarası ve nüfusu hakkında "aydınlanmacı" düşüncesini konuşurarak Türk toplumu hakkında ileri sürülen ön yargıları eleştirir.¹¹⁴ Van Woensel'in eserinin İstanbul'u tasvir eden bölümlerde daha ilk satırlardan itibaren bu şehre dair aktarılan çoğu bilginin yanlış olduğundan söz eder. Osmanlı hakkında doğru bilgi aktaranları överken yanlış bilgi aktaranları ciddi biçimde eleştirmiştir. Örneğin övdüğü isimler arasında İsveçli bir tercüman olan Ermeni Muradgea D'ohsonn gelirken Fransız Baron de Tott eleştirdiği isimler arasında yer alır. Van Woensel onun oldukça taraflı davrandığını, Türklerle ilgili genel olarak kötü yargılara sahip olduğu Osmanlı'yı haksız bir şekilde despotizmle tasvir ettiğini ele almıştır.¹¹⁵

Van Woensel Türklerin bazı adetlerini övmüştür. *"İstanbullular için bir gezinti yeri işlevi gören şeyin ne olduğunu asla tahmin edemezsiniz; mezarlıklar! Bunlar bir halka duvarla çevrilmemiştir ve başka yerlerde alışılmış kasvetli manzaralara sahip değillerdir."* diyerek Hıristiyan olmamakla yerilen Türklerin camileri mezarlığa dönüştürmeyip ölü ve dirileri birbiriyle karıştırmama hassasiyeti gösterdiklerine dikkat çeker.¹¹⁶ Bunun yanı sıra hoşuna gitmeyen gözlemlerine de yer vermiştir. Van Woensel; Sultan'ın Sarayı hakkında olumsuz izlenim edinmiştir ve sarayın kendisinde hayal kırıklığı yarattığını, kralların ve prenslerin sahip olduğu gibi güzel bir saray olmayıp farklı büyüklükteki binalardan oluşan bir kompleks yapıya tanık olduğunu belirtir. Saray mimarisi ona çok dağınık görünse de sarayın heybetli bir yapı olduğunu aktarmayı da ihmal etmez.¹¹⁷

Van Woensel gezdiği mahallelerdeki toplum ilişkilerine de değinir. Oldukça düzgün giyimli bir Müslümanın bir ortama girdiğinde, tüm topluluğun (Yahudi, Ermeni, Rum gibi) hemen ayağa kalktıklarından bahseder. Türklerin buna oldukça alışmış olduğunu ve bunu bir hak olarak gördüğünü ifade eder.¹¹⁸ Yazar Rum mahallesini anlatırken okuyucuya Türklerin Türk (Müslüman) olmayanlara hizmet etmesine izin verilmediğini açıklıyor. Örneğin; Batı elçiliklerinden birinin önünde nöbet tutan yeniçerilerin, elçi geçerken ayağa kalkmadıklarından söz eder ve açıklar: *"Bunun cehaletten, kabalıktan yapılmadığını anlayın. Türklerin kendi aralarında güzel edep, görgü ve törenleri var: onlar kendilerine dolayısıyla bir başkasına ne yapılması gerektiğini çok iyi bilirler."* Van Woensel bu açıklamayla okuyucuda bir Türk kültürü anlayışı geliştirmek istiyor gibi görünüyor. *"Biraz cüretkâr"* diye devam ediyor ve

¹¹⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 86-87.

¹¹⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 18-20.

¹¹⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 40-41.

¹¹⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 51-53.

¹¹⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 64.

genellikle her zaman kibar olmayan Hıristiyanların bu muameleyi hak edip etmediğini merak ediyor.¹¹⁹

Van Woensel, Tophanede bulunan en büyük hamamlardan birinin tasvirini yaparak Türk hamamını Ruslarınkiyle kıyaslıyor ve Türk hamamında her iki cinsin ayrı ayrı yıkanmasını oldukça medenî bulduğunu aktarıyor. Rusya'da ise hamamlarda böyle bir ayırımın olmadığını dile getirdikten sonra ve Türk hamamlarını daha çok beğendiğini ifade eder.¹²⁰ Tophane'den sonra Galata'ya geçen gezgin Türklerin neredeyse hiç tanımadıkları yemek olan balığa karşı iştahsızlıklarından bahseder ve balık pazarlarına daha çok Yunanlıların rağbet gösterdiğini aktarır.¹²¹ Galata'dan ayrılmadan Dervişler tekkesinden bahseden gezgin, dervişlerin çıkardığı seslerin ona ilginç geldiğini aktararak bu durumdan hoşnut olmadığını söyler.¹²² Yazar, yabancı elçilerin kaldığı Pera sokaklarını tarif ederken iç oğlanların kaldığı bir binanın olduğunu bildirmekle beraber onun bu binanın karşısında bir yıl kalmış olmasına rağmen başka seyyahların anlattıkları gibi Sultan'ın senede bir kez buradan iç oğlan seçip sarayına götürdüğüne şahit olmadığını vurgular.¹²³

Türk toplumuna karşı temeli olmayan olumsuz yargılara aldırış etmeyen Van Woensel, bir şeyleri başkalarından duyarak değil kendi gözüyle görmenin önemini vurgulayarak 18. yy.da Türkler hakkında yazılıp çizilen yalan yanlış bilgilere genişçe yer vermiştir.¹²⁴ Özellikle ikinci bölümden itibaren Osmanlı hakkındaki birçok ön yargıyı çürütmeyi amaçlamıştır. Van Woensel Osmanlı imparatorluğu ile aktarılanlara bakıldığında devletin *gaddarlık*, *karışıklık*, *barbarlık*, *keyfi otorite* ve kölelikle bağdaştırıldığı görülür. Yazar; bu ülkenin bunca haksız iddiayı neden hak ettiğini merak etmiş, kendi gözlemlerinden yola çıkarak aktarılanların doğru olmadığına dikkat çekmiştir. Van Woensel, bir Türk şehri olan Konstantinopolis'in çok güvenli bir şehir olduğunu vurgulamış, Londra'nın bir Hıristiyan mahallesinde işlenen suçların sayısının, her yıl Konstantinopolis'te işlenen suçların sayısını aştığını belirtmiştir. Bu şehirde çıkan yangınların ise kasıtlı olarak veya ihmalden değil, kuraklıktan kaynaklandığını söylemiştir. Türk evlerinin çoğunlukla ahşaptan yapıldığını ve şehirde su kanalı bulunmadığından büyük yangınları durdurmanın zor olduğunu hususunda da bilgiler vererek bu düzensizliklerin Türklere mal edilmemesi gerektiğini zira her bekçi evinin önünde yangın söndürücü ekipmanların bulunduğuna vurgu yapmıştır.¹²⁵

Birçok Avrupalıya göre Türklerin kaba ve sert olduğu bir diğer ön yargıdır. Van Woensel bunun neye dayandığını merak etmiş ve bunun nedeninin bu halkın elleriyle

¹¹⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 64-65.

¹²⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 70-72.

¹²¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 73.

¹²² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 75-76.

¹²³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 81-82.

¹²⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 87-88, 176-301.

¹²⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 85-90.

yemek yemesi olabileceğini dile getirmiştir. Bu konuda açıklama yapan Van Woensel Türklerdeki sofrakültürü hakkında bilgi verir ve onların yemeğe başlamadan önce ellerini yıkadıklarını, beş parmağını birden değil sadece ön ve başparmaklarını kullandıklarını ve yemeği büyük bir incelikle yediklerini açıklamıştır. Van Woensel Türklerin yemeklerini tamamen yerde yemeyip yer sofrasında yediklerini sandalye kültürlerinin olmadığı için de yere çömelip bu şekilde yemek yemenin geleneklerinin bir parçası olduğunu dolayısıyla garipsenmeyecek bir durum olduğunu vurgular.¹²⁶

Van Woensel, kulaktan dolma bilgiler yerine kendisinin gözlem yapma fırsatı bulunduğunu söyler. Konstantinopolis'te geçirdiği on sekiz ay süresince birkaç kez Müslüman evlerini ziyaret etme fırsatı bulan gezgin tanıdığı kişiler vasıtasıyla katıldığı bazı küçük davalarda Türk yargılamasının tarafsızlığına dikkat çekmiştir. Hâkimin halkın en alt takabasını bile ister Türk ister Rum isterse Yahudi olsun son derece soğukkanlılık, sabır, tevazu ve tarafsızlık ile dinlediğini aktarmıştır.¹²⁷

Van Woensel; *Medeniyet* kavramını irdeleyerek *Aydınlığın* sadece Avrupa'ya has olmadığını, Türklerin bazen Avrupa'dan daha medenî olabileceğini ileri sürmüştür. Buna örnek olarak muhafızların Sultan'ın etrafını çevreleyen kalabalığı kaba kuvvete başvurmadan nazikçe uzaklaştırmasını örnek gösterip takdir etmiştir.¹²⁸ Van Woensel Osmanlı toplumuna dair Avrupa'da yerleşmiş yargıları eleştirerek özellikle kölelik ve çok eşlilik noktasında Avrupalıların dönüp kendilerine bakmaları gerektiğini savunmuştur.¹²⁹ Van Woensel bu toplumla ilgili kitapların kölelik, çok eşlilik ve benzeri ön yargıları çürütmek yerine desteklemesine şaşırır. O; Türkler hakkında yazılıp çizilen ön yargıları kabul etmeyi reddederek pek çok yazarın seleflerini kopyalama metodunu takip etmemiş, başkalarına ait ön yargılara aldırış etmemiştir.¹³⁰

Van Woensel Türklerle ilgili en büyük önyargının kölelik konusunda yaşadığını belirtmiştir. Onların kölelerine kimilerinin iddia ettiği gibi barbarca davranmadıklarını aktarmış, kölelik hakkında sadece Türklerin köle satın alabileceği bilgisini paylaşmıştır. Hıristiyanların, Yahudilerin ve diğer Avrupalıların köle satın almalarına veya ithal etmelerine izin verilmediği gibi kölenin, efendisi tarafından kötü muamele gördüğünde köle pazarına dönme ve kendisini başka bir efendiye satma hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir. Yazar, köleler yerine hizmetkarlardan söz edilebileceğine inandığını söylemiş ve Anadolu ile ilgili yazı yazarların *uşak* yerine *köle* kelimesini kulağa biraz daha *oryantal* geldiği için kasıtlı olarak kullandıklarından şüphe duymuştur. Yazarların Doğu ile ilgili belirli bir imajı karşılamak için bu kelimeyi kullandıklarını belirtmiştir.¹³¹

¹²⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 96.

¹²⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 104-232

¹²⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 89-100, 226-334.

¹²⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 112.

¹³⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 232.

¹³¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 114-116.

Kölelikten sonra çokeşlilik konusuna değinen Van Woensel, çok eşliliğin pek çok Avrupalının abarttığı kadar yaygın olmadığını vurgulamıştır. Türk kadınlarının ne kadar muhtaç olursa olsunlar kıskançlık duygusundan yoksun olmayıp erkeğin hizmetçisi olmaya da meraklı olmadıklarını vurgulamıştır. Erkeklerin her ne kadar dört eşe sahip olma hakları bulunsada bunun pratikte oldukça zor olduğunu, zira erkek için çok eşliliğin maddî olarak külfet getirdiğini belirtmiştir.¹³²

Van Woensel Batıların bir hapisane olarak tanımladıkları *Harem* konusunda yaygın olan önyargılara karşı kendi gözlemlerine değinmiştir. Doktor olarak *Haremi* ziyaret etme fırsatı bulan Van Woensel *Harem'in* kadınların sonsuza kadar içine kapatıldıkları bir hapisane olduğunu düşünenleri eleştirerek hanımların hapis hayatı yaşamadıklarını aksine özgür olduklarını beyan etmiştir.¹³³ Yazar, Türk kadınının sosyal yaşantısına da değinerek sokaklarda binlerce kadının gezdiğinin görülebileceğini söylemiştir.¹³⁴

Van Woensel, ilerleyen başlıklarda Türk hükümet biçiminin Montesquieu'nün ileri sürdüğü "Doğu/Oryantal Despotizm"¹³⁵ teorisiyle ilgisinin olmadığına dair gözlemlerine yer vermiş ve bu konuda bazı örnekler sunmuştur. Örneğin; taç giyme töreni sırasında padişahın, devleti adaletle yöneteceğine söz verdiğini ve Türklerin kanunu olan Kur'an'ın/şeriatın padişaha istediği her şeyi yapabilme özgürlüğünü kısıtladığını ve aldığı kararların ulema onayına da sunulduğunu belirtmiştir.¹³⁶ Van Woensel bildiği kadarıyla, despot bir yönetimin hiçbir anayasaya (kanuna) bağlı olmama özelliği taşıdığını ve ülkeyi tamamen kendi arzularını elde etme hedefiyle yönettiğini ifade etmiştir. Yazar Osmanlı'nın kanunsuz olarak yönetilmediğini aksine yönetimin ülkeyi dinî kurallara bağlı olarak yöneteceğine dair yemin ettiğini açıklamıştır. Padişahın ülkeyi yönetirken teokratik kanunlara ve milli nizamla uygun hareket etmediği durumlarda bazı yaptırımlarla karşılaşabileceğini vurgulamıştır.¹³⁷ Ona göre Türkler hakkındaki olumsuz haberlerin bir nedeni de *Dragomanlar* (tercümanlardır.) Türklerle iletişim kurmanın en önemli yolu tercümanlardır ve bunların tümü reyadır yani padişahın gayrimüslim inananlarıdır. Tercümanların Türklere karşı gizli bir nefret duyarak onları çoğu zaman cahil, batıl inançlı, ruhsuz yaratıklar olarak tanımladıklarını ifade etmiştir.¹³⁸

Van Woensel üçüncü bölümde bilim hakkındaki tespitlerine yer vermiştir. İslam dininin insan vücudu üzerinde araştırmayı yasakladığı için tıp alanında çok az ilerleme kaydedebildiklerini vurgulamıştır. Ayrıca toplumdaki sahte hekimlerin

¹³² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 116-120.

¹³³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 121-122, 140-143.

¹³⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 132-133.

¹³⁵ Bu teori Montesquieu'nün "Kanunların Ruhü" adlı eseriyle yaygınlık kazanmış bir teoridir. Van Woensel onun görüşlerini olduğu gibi savunan yazarlara karşın bu teorinin kendisi on sekiz ay kaldığı Osmanlı ile bağdaştırılamayacağını savunur ve maddeleri ayrı ayrı ele alarak çürütmeye çalışır.

¹³⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 131-157.

¹³⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 148-184.

¹³⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 203.

şarlatanlıklarından da bahsetmiştir. Edebiyat alanında ise Türklerin eski adetlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını, el yazma eserler yazıldığını, yeniliğe kapalı oldukları için matbaanın Batı'daki gibi gelişmediğine dikkat çekerek el yazma eserlerin oldukça pahalı ve herkes tarafından satın alınamayan eserler olduğunu vurgulamıştır. Bu durumun da kitaplara ulaşma noktasında güçlük meydana getirdiğini belirtmiştir.¹³⁹

Daha önce değinildiği gibi o yeri geldiğinde Türkleri eleştirmeyi de ihmal etmemiştir. 18. yüzyılda Avrupa'da Türklerin bilime karşı ilgisiz olduğuna dair genel kanı vardır. Van Woensel, Türklerin bu konuda tembel ve isteksiz olduğunu savunmuştur. Bu toplumun kimya alanında bilgisiz olduğunu, tıp alanında profesyonel olmadıklarını, felsefeye ise kayıtsız kaldıklarını ve fizikte de gerilerde olduklarından söz etmiştir. Buna karşın astroloji ve simya'da etkin olduklarını belirtmiştir ki bu durumu Türklerin batıl inançlı olduğunun göstergesi olarak anlatmıştır. Van Woensel, toplumun bilimsel alanda Avrupa'nın gerisinde olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁴⁰ O "medeniyet" adı altında bozulmuş değerlere dikkat çekerek bilim noktasındaki eleştirisine rağmen bu eksikliği bir kayıp olarak değerlendirmemiştir. Türklerin her şeye rağmen mutlu bir toplum olduğunu dile getirmiştir.¹⁴¹ Van Woensel, Avrupa'nın bilimde ileri gitmesine karşın bazı insanî değerlerden uzaklaştığını dile getirerek, Anadolu'da insan olmanın değerli olduğunu vurgulamıştır.¹⁴²

Gezgin askerî alanda da Türkleri eleştirmiş ve askerî alanda güçlenmek için Avrupa'daki gelişmeleri takip etmelerinin önemine değinmiştir.¹⁴³ Türk ordusunun kötü durumu, 18. yüzyılda Osmanlı topraklarının büyük bir kısmının Ruslara kaybedilmesiyle doğrulanabilir. Dördüncü bölümde Ruslara karşı yapılan savaşlar, Van Woensel'in Türklerin askerî durumunu araştırmasının sebebidir. Türk kaptanlarının denizcilik, gemi yapımı ve savaş taktikleri hakkında çok az bilgi sahibi olduklarını açıklamıştır. Bir yandan gemilerde düzensiz bir atmosfer olduğunu ifade ederken diğer yandan gemilerin bakımsız görüldüğünü de dile getirmiştir.¹⁴⁴ Ordu hakkında olumsuz izlenimlerine yer veren yazar, Osmanlı ordusunu *çobansız sığır sürüleri* olarak tanımlamıştır.¹⁴⁵

Son bölümlerdeyse Van Woensel orduyu daha detaylı gözlemlemiş, Osmanlı'nın Rus tehdidine karşı ordusunu yeterince güçlendirmedeğini dile getirerek bu konuda beklenen önlemlerin alınmadığını vurgulamıştır. Van Woensel, Türklerin kendilerini nasıl daha iyi savunabileceklerine dair ipuçları vermiş ve vebanın bir silah olarak kullanılıp kullanılmayacağını da masaya yatırmıştır. O; uzun bir tartışmadan sonra, vebanın yalnızca bir savunma silahı olarak kullanılması gerektiği sonucuna varmıştır.¹⁴⁶

¹³⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 243-268.

¹⁴⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 237-268.

¹⁴¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 148, 206-210.

¹⁴² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 101.

¹⁴³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 327-328, 343-353.

¹⁴⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 290-302.

¹⁴⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 319.

¹⁴⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 337-357.

Van Woensel, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkında görüşünü de paylaşmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hızlı bir yenilenme yaşamadığı durumda yok olabileceği tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu dile getirerek karamsar bir tablo çizmiştir.

Osmanlı'yı tarafsız şekilde yansıtan seyyahlar olduğu gibi bu devleti tamamen yanlış bir üslupla yazan seyyahlar da var olmuştur. Bu yazarlar Türkleri “barbar”, “zalim” vb. düşmanca ifadelerle tanıtmaya çalışmıştır. Makaleye konu olan Van Woensel'in gözlemlerinde bu tutumlardan kaçındığı söylenebilir. Van Woensel için toplumda yer edinen hâkim görüş ile gerçek arasında doğru yolu bulmak zordur. 18. yy.da Türkler hakkındaki genellemeler ve yanlış beyanların oldukça arttığı bir dönemde O; mevcut literatürde Türkler hakkında yer verilen olumsuzlukları dikkate almamıştır. Onun yaşadığı yüzyılda, Hıristiyan dünyasında Türk demek; barbarlık ve korku demektir. Van Woensel'in aktardıklarının çoğu Avrupa'daki klişe ve ön yargılarla mücadele niteliğinde olduğu söylenebilir.

Sonuç

Van Woensel'in ailesi onun Protestan inancına bağlı din adamı olmasını arzulamışsa da o ailesinin aldığı bu karara uymayarak Leiden Üniversitesi Tıp Fakültesine gitmiş burada salgın hastalıklar üzerine eğitim almıştır. Bu kararı sayesinde hayatına farklı bir yön vermiş ve tıp alanındaki araştırmalarına ölümüne kadar devam etmiştir. Osmanlı, Rusya ve Kırım'a yaptığı seyahatlerinde salgın hastalıklar üzerine araştırma yapma olanağı bulmuştur. Van Woensel, Hollanda'da bulunduğu süreçlerde sağlık alanında daha iyi hizmet için çabalamış, Hollanda Deniz Kuvvetlerinde görevli olduğunda da hasta ve yaralıların hizmetiyle meşgul olmuştur. Van Woensel'in yaşadığı dönem siyasî ve askerî alanda birçok değişimlerin yaşandığı dönemdir. Van Woensel yazdığı yayınlarda ülkesinin emperyalist güçler karşısındaki bağımsızlığını desteklemiştir. O; 1784 yılında seyahat ettiği Osmanlı'da on sekiz ay kalmıştır, burada vebayı araştırmayı hedeflemiştir zira veba salgını Osmanlı'da dinmek bilmemiştir. Van Woensel'in esas hedefindeyse Rusya vardır, burada da salgın üzerine araştırmalarına devam eden Van Woensel araştırma sonuçlarını “Memoire Sur La Peste” adlı yayınında yayınlamıştır. 18.yüzyılın tıp dünyasında hastalıklar üzerine çok fazla araştırma yapılamadığından hastalıklarda çevresel faktörlerin etkili olduğu düşünülmüş, Van Woensel ise eserinde yanlış bilinenlere genişçe yer vermiştir. Van Woensel'in Osmanlı'ya seyahati, *Aantekeningen* adlı iki ciltlik kitap yazmasına sebep olmuştur. İlk cildinde daha çok İstanbul izlenimlerine yer veren Van Woensel ikinci cildinde Anadolu ve Kırım'la ilgili gözlemlerini aktarmış, Rusya'nın Kırım'ı ilhakının yıkıcı etkilerinden söz etmiştir. O; Osmanlı'yı Rusya'yla kıyaslamış Rusya'nın bölgede giderek güçlendiğine dikkat çekerek Osmanlı'nın hızlı ve radikal kararlar alamadığında kısa sürede dağılabileceğini ifade etmiştir. Van Woensel Osmanlı devletinin Avrupa'ya ve Rusya'ya kıyasla geri kalmış olduğunu, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir devlet olduğunu vurgulamıştır. Van Woensel'in dikkat çeken diğer düşüncesiye vebayı bir

savunma silahı olarak ortaya koyma fikridir. Uluslararası hukukun işlemediği dönemlerde bunun etik olup olmadığına eğilmiş, vebanın yalnızca bir savunma silahı olarak kullanılabileceğini aktarmıştır. Onun dikkat çeken bir diğer yönü ise Türklere karşı önyargılarla mücadele etmesidir. Dönemin ünlü ismi Montesquieu'nün yazmış olduğu "Kanunların Ruhu" adlı eseri eleştirmekten çekinmeyen Van Woensel Osmanlı yönetiminin dinî kurallara bağlı olduğunu dolayısıyla despotik olamayacağı Osmanlı yerine esas Rusya'nın despotik olduğu sonucuna varmıştır. Van Woensel'in yeri geldiğinde Türkleri eleştirdiği de görülür özellikle askerî ve bilim alanında Avrupa'nın gerisinde olduklarını vurgulamıştır. Van Woensel, entelektüel ve uluslararası yönelimli bir izleyici kitlesini hedeflemiş, doğru bildiklerini yazmaktan asla vazgeçmeyerek kendi kültürüne ait yaptığı öz eleştirilerle de dikkat çekmiştir. O; her daim kişinin topluma uyduğunda gerçeğin aydınlığa kavuşamayacağından yola çıkarak hareket etmiştir. Bu düşüncesini eserlerine açıkça yansıtan Van Woensel, Türk kültürüne dair pek çok ön yargıyı objektif bir bakış açısıyla çürütmeyi başarmış bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Alloul, Houssine. “Verlichte’ cultuurkritiek of paternalistische retoriek? Representaties van de Turkse Andere in het reisverhaal van Pieter van Woensel”. *De achttiende eeuw: documentatieblad van de Werkgroep Achttiende Eeuw.-Nijmegen 1994-2016*, 42/2 (2010), 188-213.
- Anderson, Roger Charles. *Naval Wars In The Levant 1559-1853*. Princeton: University Press, 1953.
- Arı, Bülent. *The First Dutch Ambassador in Istanbul: Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612*. Ankara: Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Bakker, René. *Reizen en de Kunst van Schrijven: Pieter van Woensel in het Ottomaanse Rijk, de Krim en Rusland 1784-1789*. Leiden Üniversitesi: Zeist: Christoffor, 2008.
- Beydilli, Kemal. “Avrupa (Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/135-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Broecheler, Meike. *Staat der Geleerdheid in Turkijen (1791)*. Leiden: Astraea, 1995.
- Bulut, Yücel. “Edward William Said”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/ 546-548. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Bulut, Yücel. “Oryantalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/428-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Çelikkol, Zeki. vd. *Lale ile başladı: Türkiye ve Hollanda arasındaki dört yüzyıllık ilişkilerin resimli tarihçesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Çırakman, Aslı. *From the “Terror of the World” to the “Sick Man of Europe” European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth*. New York: Peter Lang, 2002.
- De Groot, Alexander Hendrik. *The Netherlands and Turkey; four hundred years of political, economical, social and cultural relations*. İstanbul: Artpres, 2007.
- Dekker, Rudolf. “Van ‘Grand Tour’ tot Treur-en ‘Sukkelreis’, Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw”. *Opposum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen*, 0/4, (1994), 8-25.
- Efe, Ayla. “Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca’dan Berlin’e”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 19/19 (Şubat 2006), 140-174.
- Erdbrink, Gerard. “Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0/2-3, (Mart 2012), 159-163.
- Faroqhi, Soraya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir: Kaynaklara Giriş*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Finkel, Caroline. *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923*. çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Timaş, 2007.
- Gietman, Conrad A.M. vd. *Biografisch Woordenboek Gelderland*. ed. J.A.E. Kuys. 5 Cilt. Hilversum: Verloren, 2006.
- Hahn, Roger *The Anatomy Of A Scientific Institution, The Paris Academy Of Sciences, 1666-1803*. London: UC Press Berkeley, 1971.
- Hanou, André J. (ed.), *Pieter van Woensel, De Lantaarn*. Amsterdam: Griffioen 2002.

- Hobson, John M. *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. çev. Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 2007.
- İnalçık, Halil. “İmtiyâzât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/245-252. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İnalçık, Halil. - Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal tarihi*. 2 Cilt. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Jhally, Sut. “Edward Said ile “Oryantalizm”e dair. çev. Adem Köroğlu. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/41, (Haziran 2016), 167-178.
- Jones, James Rees. *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century*. London: Longman, 1996.
- Kadı, İsmail Hakkı. *18. yüzyılda Osmanlı-Hollanda İktisadi Münasebetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Kampman, Arie Abraham. "XVII ve XVIII Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Hollandalılar". *TTK Belleten* 23/33 (1958), 513–523.
- Karataş, Cengiz. “Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu”. *Oryantalizm ve Medeniyetler Çatışması” kavramları bağlamında Dogu'ya Bakış*. Ed. Mehmet Sıddık Yıldırım. Amman: Yunus Emre Enstitüsü, 2014.
- Klein, Stephan. *Patriots republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995.
- Kurt, Ali Osman – Aykıt, Dursun Ali. *Dinler Tarihi*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Kutlu, Halil İlteriş. “XVI-XVII Batılı Seyahatnamelerde Osmanlı İmgesi ve Oryantalizmin Ayak-Sesleri”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4/8 (Mart 2017), 17-36.
- Kuzucu, Serhat. *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Küçük, Cevdet. “Hollanda”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/219-226. İstanbul: TDV yayınları, 1998.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Koops, Enne. “De Vier Engels-Nederlandse Oorlogen (17e en 18e eeuw). De beroemde zeeoorlogen tussen England en Nederland”. *Historiek Online Geschiedenismagazine*. Erişim 17 Aralık 2022. <https://historiek.net/engels-nederlandse-oorlogen-samenvatting/136744/>
- Koops, Enne. “De Patriottentijd (1781-1787)- Patriotten tegen Prinsgezinden.” *Historiek Online Geschiedenismagazine*. Erişim 17 Aralık 2022. <https://historiek.net/patriottentijd-1780-1787/70251/>
- Nieuwenhuis, İvo. *Onder het mom van satire. Laster, spot en ironie in Nederland 1780-1800*. Hilversum: Verloren B.V., 2014.
- Orhonlu, Cengiz. “Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya Aid Bilgiler”. *Tarih Dergisi*, 0/30, (Haziran 2011), 9-22.
- Özdemir, Mehmet Çağatay. - Tekinsoy, Yunus Emre. *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2017.
- Özdemir, Muhammet. “Avrupa-Merkezcilik ve Tarihyazımı Sorununun Bilimsel ve Kültürel Bilgiye Etkisi”. *Universal Journal of History and Culture* 1/1, (Nisan 2019), 12-22.
- Parker, Geoffrey. *Spain and the Netherlands 1559-1659*. London: Collins, 1979.

- Quataert, Donald. *The Ottoman Empire: 1700-1922*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Schutte, Otto. *Repertorium der Nederlandse Vertegenwoordigers, Residerende in het Buitenland, 1584-1810*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1983.
- Sunar, Lütfi. "Aydınlanma Döneminde Doğu'ya Bakış: Değişen İlgi ve Söylemler". *Sosyoloji Dergisi* 3/24 (Ocak 2012), 59-82.
- Şimşek, Ahmet. "Türkiye'de Tarih Derslerinde Avrupamerkezcilik". *İnsan ve Toplum* 3/6 (2013), 193-222.
- Theunissen, Hans. Abelmann, vd. *Topkapi en turkomanie. Turks Nederlandse ontmoetingen sinds 1600*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1989.
- Thomson, Ann. *Barbary and Enlightenment. European Attitudes towards the Maghreb in the 18th Century*. Leiden: Brill, 1978.
- Togan: Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1950.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
- Van den Heuvel, Esther. *Daar Hoorden ze de İmam Zingen*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Van Reine, R.B. Prud'homme. *Jan Hendrik van Kinsbergen 1735-1819, admiraal en filantroop*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1990.
- Van Woensel, Pieter. (1791-1795). *Aanteekeningen, Gehouden op eene Reize door Turkijen, Natoliën, de Krim en Rusland in de jaaren 1784 – 1789. II deelen, Constantinopolen, van de Hegira 1206 – 1209*. Amsterdam: W. Holtrop, 1792– 1795.
- Van Woensel, Pieter. *De Lantaarn 1792*. Amsterdam: in 't Nieuwe Licht, 1792.
- Van Woensel, Pieter. *De Lantaarn 1796*. Amsterdam: in 't Nieuwe Licht, 1796.
- Van Woensel, Pieter. *Mémoire sur la Peste*. St. Petersburg: de l'Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1788.
- Van Woensel, Pieter. *Rusland Beschouwd met Betrekking tot Zijne Aardrijkskundige en Natuurlijke Legging, de Bevolking, zijn Hoofdstad St. Petersburg, de Regeering, het Krijgswezen, zijn Finantien, de Nationale Industrie, zijne Politieke Belangen*. Haarlem: Francois, 1804.
- Van Woensel, Pieter. *De Tegenwoordige Staat van Rusland*. Amsterdam: A. Borchers, 1781.
- Wesselo, Jan Jerphaas. *Pieter van Woensel. Amurath-Effendi, Hekim Bachi*. Zutphen: B. V. W. J. Thieme & CIE, 1972.